

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TARİHİ COĞRAFYAYA GİRİŞ

Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ

3.
Baskı

TARİHİ COĞRAFYAYA GİRİŞ

Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ

PROF. DR. EKREM MEMİŞ

17 Mayıs 1956'da Niksar'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini adı geçen yerde, lise öğrenimini ise Turhal'da tamamladı.

1974-1975 Öğretim yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nde yükseköğrenime başlayan Memiş, 1978 yılında adı geçen fakülteden mezun oldu. Hiç ara vermeden Yüksek Lisans ve Doktora Programlarına devam eden Memiş, 28 Mart 1983 tarihinde "Tarih Doktoru" oldu.

Yüksek lisans ve Doktora programlarına devam ettiği 1978-1983 yılları arasında Ankara'da Tarih öğretmenliği de yapan Ekrem Memiş, 1984 yılında bu görevinden ayrılarak Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı'nda Dr. Araştırma Görevlisi olarak vazifeye başladı. Adı geçen kurumda bir yıl çalıştıktan sonra, 17 Nisan 1985'te Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı'na Yardımcı Doçent olarak atanan Memiş, Merkezî Yabancı Dil ve Bilim sınavlarını başarılarak 1987 yılında Doçent oldu. Ekrem Memiş, 1993 yılında da adı geçen fakültenin söz konusu anabilim dalına profesör olarak atandı.

Prof. Dr. Ekrem Memiş, 28 Temmuz 2004 tarihinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölüm Başkanlığı görevini üstlendi. 15 Mayıs 2010 tarihine kadar bu görevini sürdüren Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ, 30 Eylül 2013 tarihi itibarıyla Sinop

Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölüm Başkanlığı görevine getirilmiştir.

Üniversitelerarası Kurul Üyeliği, Dekan, Dekan Yardımcılığı, Bölüm Başkanlığı, Anabilim Dalı Başkanlığı, Üniversite Yönetim Kurulu Üyeliği, Senatórlük gibi idarî ve akademik görevlerde de bulunmuş olan Prof. Dr. Ekrem Memiş'in bazıları defalarca basılmış olan **İSKİTLERİN TARİHİ, ESKİÇAĞ TÜRKİYE TARİHİ, TARİHİ COĞRAFYAYA GİRİŞ, TARİH BOYUNCA ORTADOĞU-ANADOLU İLİŞKİLERİ, ESKİÇAĞ TARİHİNDE DOĞU-BATI MÜCADELESİ, TARİH METODOLOJİSİ, FİLİSTİNLERİN KÖKENİ VE TARİHİ, TÜRK KÜLTÜR TARİHİ, ORTADOĞU SORUNLARI VE TÜRKİYE, TÜRK DÜNYASI TARİHİ, ESKİÇAĞDA MEZOPOTAMYA, GENEL TARİH, ESKİÇAĞDA TÜRKLER, KAYNAYAN KAZAN ORTADOĞU, TROYA VE TROYALILAR (TROYALILAR TÜRK MÜDÜR?), ESKİÇAĞDA YAŞANMIŞ BÜYÜK AŞKLAR, ESKİÇAĞ MEDENİYETLERİ TARİHİ, İSRAİL NEREYE KOŞUYOR (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi), AMURRULAR (ARAPLARIN EN ESKİ ATALARI), ESKİÇAĞDA GÖÇLER** isimli kitapları ile ulusal ve uluslararası dergilerde yayımlanmış pek çok makalesi ve tebliği vardır.

İngiltere, Mısır, İtalya ve Hollanda gibi ülkelerde alanıyla ilgili araştırma ve incelemelerde bulunmuş olan Prof. Dr. Ekrem Memiş, Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinin yayınlamış olduğu birçok bilimsel derginin yayın kurulu üyeliğini de yürütmektedir.

Evli ve iki çocuk babası olan Prof. Dr. Ekrem Memiş, İngilizce ve Almanca gibi Avrupa dillerinin yanı sıra, bilim dili olarak da Hititçe'yi bilmektedir.

TARİHİ COĞRAFYAYA GİRİŞ

Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ

Gözden Geçirilmiş 3. Baskı

 E K İ N
Basım Yayın Dağıtım
2016

© 2016 Ekin Yayınevi

Tüm hakları mahfuzdur. Bu kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 Sayılı Yasa'nın hükümlerine göre, kitabı yayınlayan yayınevinin izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, özetlenemez, yayınlanamaz, depolanamaz.

Sertifika No: 0607-16-008681

ISBN: 978-605-327-326-4

Sayfa Düzeni / Kapak Tasarımı: Vildan TATLI

Baskı ve Cilt:

Star Ajans Ltd. Şti.
Alaaddinbey Mah. 634. Sk.
NİLTİM Ayaz Plaza No: 24
Tel. (0224) 249 33 20
Sertifika No: 15366

Baskı Tarihi: Ağustos 2016

EKİN Basım Yayın Dağıtım

Şehreküstü Mah. Cumhuriyet Cad.
Durak Sk. No: 2 Osmangazi / BURSA
Tel. : (0.224) 220 16 72 - 223 04 37
Fax.: (0.224) 223 41 12
e-mail: info@ekinyayinevi.com
www.ekinyayinevi.com

3. BASKIYA ÖNSÖZ

Her tarihî olayın cereyan ettiği bir mekân vardır. Her medeniyet, bir zemin üzerinde kurulur. Zeminin doğal şartları, üzerinde kurulan medeniyetin yayılıp genişlemesinde veya dağılıp yok olmasında en önemli rolü oynar. İklimi elverişli, toprakları verimli, akarsuları bol, yeraltı kaynakları son derece zengin bir coğrafi sahada kurulan herhangi bir siyasî teşekkülün gelişip serpileceği muhakkaktır. Başka bir tabirle, coğrafi faktörler, olumlu ya da olumsuz yönden tarihî olayları etkilemektedir. İşte coğrafi faktörlerin, tarih ilmine etkilerini inceleyen bilim dalına “TARİHÎ COĞRAFYA” denir.

Biz, ders kitabı olarak kaleme aldığımız bu kısa fakat özlü çalışmamızda, coğrafyanın, tarih ilmi içerisindeki yerini ve rolünü, Eskiçağ coğrafyacılarının eserlerinden vermiş olduğumuz örneklerle gözler önüne sermeye çalıştık.

İlk baskısı 1990 yılında Selçuk Üniversitesi, 2. baskısı ise Ekin Kitabevi tarafından yapılan çalışmamızı, meslektaşlarımızdan gelen yoğun istek üzerine yeniden güncellemek ve birtakım ilaveler yapmak suretiyle “Gözden Geçirilmiş 3.Baskı” olarak okurlarımıza sunmak istedik.

Kitabımızın, tarih araştırmacılarına ve tarihle ilgilenen herkese faydalı olması, en büyük dileğimizdir.

Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ
6 Haziran 2016 / SİNOP

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
A.Ü.D.T.C.F.	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
CAH	: Cambridge Ancient History. Cambridge
chp	: Chapter (Bölüm)
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
JCS	: Journal of Cuneiform Studies. New Haven
MDOG	: Mitteilungen der Deutschen Orient Gsellschaft zu Berlin
MÖ.	: Milattan Önce
MS.	: Milattan Sonra
S.A.M.	: Selçuk Araştırma Merkezi
S.Ü.	: Selçuk Üniversitesi
TTK	: Türk Tarih Kurumu

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
I. COĞRAFÎ MEKÂN	3
II. COĞRAFÎ FAKTÖRLERİN YERLEŞİM BİRİMLERİNE ETKİLERİ	5
III. COĞRAFÎ FAKTÖRLERİN SAVAŞLARDAKİ ROLÜ	9
IV. COĞRAFÎ FAKTÖRLERİN EKONOMİYE ETKİLERİ	15
V. COĞRAFÎ FAKTÖRLERİN SOSYAL, SİYASAL, EKONOMİK, DİNİ VE KÜLTÜREL YAŞANTIYA ETKİLERİ	29
VI. COĞRAFÎ FAKTÖRLERLE GÖÇLER ARASINDAKİ BAĞLANTI	45
VII. ESKİÇAĞ'IN BÜYÜK COĞRAFYACILARI VE ESERLERİ	51
SONUÇ	71
ANTİK VE KLASİK YER ADLARI LİSTESİ	73
ANTİK VE KLASİK NEHİR ADLARI LİSTESİ	78
ANTİK VE KLASİK DAĞ ADLARI LİSTESİ	80
HARİTALAR	81
BİBLİYOGRAFYA (KAYNAKÇA)	83
DİZİN	89

GİRİŞ

Bilindiği üzere, tarihin değişmeyen üç ana elemanı vardır. Bunlar; zaman, mekân(yer) ve insan unsurlarıdır. Bu unsurlardan biri olmadığı takdirde, tarihi olayları ilmî bir çerçeveye oturtmak imkânsız hale gelir. Bunu birkaç örnekle açıklamaya çalışalım: Herkesçe bilinmektedir ki, Türkler İstanbul’u 29 Mayıs 1453 tarihinde fethetmişlerdir. Bu, tarihî bir olaydır. Çünkü yukarıda sözü edilen üç ana unsur, bu tarihî hadisede kolaylıkla tespit edilebilir. Gerçekten, yukarıdaki ifadeyi, yani **“Türkler İstanbul’u 29 Mayıs 1453 tarihinde fethetmişlerdir.”** ifadesini elemanlarına ayıracak olursak, karşımıza şöyle bir tablo çıkacaktır:

1. Fetih olayının cereyan ettiği saha, yani coğrafi mekân, kolaylıkla görüleceği gibi İstanbul’dur.
2. Zaman faktörü, 29 Mayıs 1453’tür.
3. İnsan faktörü ise, Türkler’le Bizanslılar’dır.

İsterseniz, yukarıdaki ifademizde küçük bir değişiklik yapalım ve diyelim ki: **“Türkler İstanbul’u fethetmişlerdir”**. Bu ifadede bir eksiklik olduğu derhal gözünüze çarpacaktır. Bunu, üç ana ögeyi tespit etmeye çalıştığınız anda da zaten kolaylıkla görebileceksiniz. Hakikaten, kendi kendinize şu soruyu muhakkak soracaksınız: **“İstanbul’u Türkler fethetti, ama ne zaman?” “Dün mü, yoksa 15 gün evvel mi?”**

Gelin, cümlemizde bir değişiklik daha yapalım ve diyelim ki: **“29 Mayıs 1453 tarihinde Türkler Bizanslıları mağlup ettiler.”**

Görülüyor ki, burada da bir eksiklik var. İnsanın aklına yine bir şeyler takılıyor. **“29 Mayıs 1453 tarihinde Türkler Bizanslıları nerede mağlubiyete uğrattı?” “Ankara’da mı yoksa Konya Ovası’nda mı?”**

Netice olarak denilebilir ki, tarihî bir olay yazılırken ya da anlatılırken, yukarıda örneklerle izah etmeye çalıştığımız üç ana öge, muhakkak surette bir arada bulundurulmak zorundadır. Aksi takdirde, aktarılan olay, tarihî hadise olmaktan çıkarak masal hüviyetine bürünür.¹

Bu kısa girişten sonra, şimdi asıl konumuza yani tarih için gerekli olan coğrafî mekân bahsine geçelim.

¹ E. Memiş, Tarih Metodolojisi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 6. Baskı, Bursa 2014, s. 7-8.

I. COĞRAFÎ MEKÂN

“Her insan topluluğu, bu dünya üzerinde muhakkak bir yer işgal eder. Biz buna coğrafî mekân diyoruz. Bu coğrafî mekân insan topluluklarının hayatı için şart olduğuna göre, onların meydana getirdiği tarihi gelişim süreci içerisinde de muhakkak ki, maddî şartlara bağlı olarak birtakım görevler ifa edecek, roller oynayacaktır. Çünkü bu maddî şartlar, değişik biçimlerde insan topluluklarının hayatı üzerinde etkili olurlar. Örneğin deniz kenarlarında veya adalarda oturanlarla iç taraflarda, çöllerde, steplerde veya nehir boylarında oturanların, o vadakilerle dağlık yerlerde veya yaylalarda yaşayanların, çorak yerlerde bulunanlarla sulak ve verimli yerlerde olanların hayatı bir ve aynı değildir. Bununla beraber, toplumun gelişimini iyice anlayabilmek için, her şeyden önce üzerinde yaşadığı coğrafî mekânın, yani memleketin özelliklerini son derece iyi bilmek icabeder.”²

“Fakat derhal söylemek lâzımdır ki, bir insan topluluğunun gelişiminin aynı zamanda içinde bulunduğu maddî şartlara da bağlı olması, sadece bu şartlarla sınırlandırılmış olması demek değildir. Tarih, aynı mekân üzerinde çeşitli yönlerde gelişmiş nice insan grupları tanımaktadır. Çünkü tabiat insanlar üzerinde, insanların ondan alabildiğinden daha fazla ve daha farklı bir etki yapamaz. Coğrafî faktörler, tarihe etki eden kudretler içinde ancak bir mekânlar grubunu teşkil ederler. Coğrafî mekânın verdiği imkânlardan yararlanmak ise, orada yaşayan insanların zekâ ve iradelerine bağlı bir şeydir. Çünkü bütün tarihi olaylar-

² Halil Demircioğlu, Roma Tarihi, I. Cilt, TTK Yayını, Ankara 1953, s. 1

da ve özellikle siyasi hayatta, en son faktör insan iradesi ve onun ürünü olan insan hareketi ve işidir. Örneğin ataları tamamen köylü olan bazı milletlerin sonradan gemici ve daha sonra da endüstrici olarak görülmeleri, denizden ve madenlerden yararlanabilmek zekâ ve iradesini göstermelerinden olmuştur. Bazı kavimler ise binlerce sene deniz kenarında oturdukları halde gemici olamamışlardır.

Şu halde, bir tarihî oluşun iyice anlaşılabilmesi için, insan topluluğunun üzerinde yaşadığı memleketin gelişi güzel coğrafya bilgisi değil, bir mekânın içinde o topluluğun hayatına coğrafi faktörler şeklinde etki eden imkânlar grubunun bilgisi lâzımdır. İşte bu yüzdendir ki, tarihin istediği yalın ve mutlak bir coğrafya bilgisi değildir; tersine tarihin istediği şey, ancak o mekân parçasının, toprağı, suları, dağları, denizleri ve diğer şeyleriyle, üstünde yaşayan insan topluluğuna kendisini formlaştırırken yapması muhtemel etki imkânlarını gösteren, yani milletlerin, devletlerin ve hattâ kültürlerin meydana gelmesinde, inkişaf ve gelişimlerdeki etki imkânlarını açıklayan ve böylelikle de tarihî olayların anlaşılmasına yarayan toplu ve metotlu bir coğrafya bilgisidir. Bunu da bize bugün, coğrafi müşahedeleri insan topluluklarının hayatı yönünden yeni bir usul ve yöneme bağlamış bir ilim dalı olan geopolitik, yani **tarihî coğrafya** öğretmektedir.”³

Görülüyor ki coğrafya, daha doğrusu coğrafi faktörler, tarihin en eski devirlerinden itibaren insan topluluklarını ve bu toplulukların sosyal, siyasal, ekonomik, dini ve kültürel yaşantılarını değişik şekillerde etkilemişlerdir. Başka bir tabirle, coğrafi faktörler, tarihin gelişimine yön vermişlerdir. Şimdi coğrafi faktörlerin tarih içerisinde ne gibi roller oynadığını ayrıntılı bir şekilde gözler önüne sermeye çalışalım.

³ Halil Demircioğlu, a.g.e. , s. 1-2.

II. COĞRAFÎ FAKTÖRLERİN YERLEŞİM BİRİMLERİNE ETKİLERİ

Tarihin en eski devirlerinden itibaren insan toplulukları, yerleşim merkezi olarak genellikle büyük akarsu ve göl kenarlarını tercih etmişlerdir. Örneğin bir Mezopotamya medeniyeti⁴ Dicle ve Fırat nehirlerinin hayat verdiği sahada yeşerirken, Mısır medeniyeti⁵ mevcudiyetini Nil nehrine borçludur. Yine aynı şekilde, MÖ. 2. Binyılda Anadolu'ya hâkim olan Hitit Devleti⁶

⁴ Mezopotamya tarihi ve medeniyeti hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: F. Kinal, Eski Mezopotamya Tarihi, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1983; K. Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2006; E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2015; S. N. Kramer, History begins at Sumer, New York 1959; M. E. I. Mallowan, Early Mesopotamia and Iran, London 1965; E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, 2. Baskı, Bursa 2009; Marc Van De Mieroop, Antik Yakındoğu'nun Tarihi. Çeviren: Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2006; Harmut Schmökel, Das Land Sumer, Stuttgart 1956; S. Leonard Wolley, The Sumerians, New York 1965; Recep Yıldırım, Önasya Tarih ve Uygarlıkları, İzmir 1996, s. 15-60; Bülent İplikçioğlu, Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 1994, s. 45-70; J. Bottero- M. Joseph Steve, Ewvel Zaman İçinde Mezopotamya. Çeviren: A. Tatlier, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

⁵ Mısır tarihi ve medeniyeti hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: A. Afetinan, Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987; E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, 2. Baskı, Bursa 2009, s. 69-102; Herodotos, Herodot Tarihi. Çeviren: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002 (II. Kitap, tamamen Mısır tarihine ilişkin bilgiler aktarır); Jean Vercoutter, Unutulmuş Mısır'ın İzinde. Çeviren: Ali Berkay, Yapı Kredi Yayınları Genel Kültür Dizisi, İstanbul 2003; B. İplikçioğlu, Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları, Bilim Teknik Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1994, s. 107-125; R. Yıldırım, Önasya Tarih ve Uygarlıkları, İzmir 1996, s.61-95; Charles Freeman, Mısır, Yunan ve Roma (Antik Akdeniz Uygarlıkları), çeviren: Suat Kemal Angı, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2003, s. 24-72.

⁶ Hitit Devleti, MÖ. 2. Binyıl Anadolu'sunun önemli siyasi güçlerinden biri olup, MÖ. 1700-1200 yılları arasında hüküm sürmüş ve yaklaşık 500 yıl Anadolu'nun siyasal

Kızılırmak ve Yeşilirmak nehirlerinin bulunduğu bölgeyi tercih ederken, Doğu Anadolu'da MÖ. 9-6. yüzyıllar arasında ortaya çıkan Urartu Krallığı⁷ da Van Gölü ile Urmiye Gölü⁸ arasındaki bölgeyi kendisine yurt olarak seçmiştir. Tarihte ilk madeni parayı basarak dünya ekonomisine en büyük kolaylığı sağlayan Lidya Devleti⁹ ise Gediz, Büyük Menderes ve Küçük Menderes nehirlerinin sulamış olduğu sahada kurulmuştur.¹⁰

Ancak yukarıdaki olumlu şartlar, tarih boyunca insanoğlunu yine de tam manasıyla tatmin etmemiştir. Çünkü verimli bir sahaya yerleşmek, aynı zamanda bu sahayı dış tehlikelerden korumayı gerektiriyordu. İşte bu yüzden ki, özellikle zamanı-

kaderine hâkim olmuştur. Hititler hakkında bugüne kadar pek çok kitap ve makale kaleme alınmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı şunlardır: F. Kinal, Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s.82-226; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, 13. Baskı, Bursa 2015, s. 90-158, 229-269; S. Alp, Hitit Çağında Anadolu, Tübitak Yayınları, 9. Baskı, Ankara 2000; Birgit Brandau-Hartmut Schickert, Hititler (Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu), Çeviren: Nazife Mertoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2003; O. R. Gurney, The Hittites, Oxford 1960; J. G. Macqueen, Hititler ve Hitit Çağında Anadolu, Çeviren: Esra Davutoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2001; Stefano de Martino, Hititler. İtalyanca'dan Çeviren: Erendiz Özbayoğlu, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2006; R. Yıldırım, Eskiçağda Anadolu, İzmir 1996, s. 43-84; B. İplikçioğlu, Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları, Bilim Teknik Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1994, s. 72-77.

⁷ Urartu Krallığı hakkında bilgi edinmek için bkz: A. Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular, TTK Yayını, Ankara 1984; A. H. Sayce-D. Litt, "The Kingdom of Van (Urartu)", CAH III, chp. VIII, Cambridge 1970, s. 169-183; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, 13. Baskı, Bursa 2015, s. 194-217; M. Taner Tarhan, "Urartu Devletinin Kuruluş Evresi ve Kurucu Krallardan Lutipri= Lapturi Hakkında Yeni Görüşler", Anadolu Araştırmaları VIII, 1980, İ. Ü. E. F. Yayını, İstanbul 1982, s. 69-114; M. Taner Tarhan, "The Structure of the Urartian State", Anadolu Araştırmaları IX, İ. Ü. E. F. Yayını, İstanbul 1983, s. 295-310; B. İplikçioğlu, Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları, Bilim Teknik Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1994, s. 82-83; A. Çilingiroğlu, Urartu ve Kuzey Suriye, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir 1984; R. Yıldırım, Eskiçağda Anadolu, İzmir 1996, s. 102-122.

⁸ Urmiye Gölü, günümüzde İran Devleti hudutları içerisinde yer almaktadır.

⁹ Lidya Devleti hakkında bilgi edinmek için bkz: F. Kinal, Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s.260-262; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s. 214-216; D. G. Hogarth, "Lydia and Ionia", CAH III, chp. XX1, Cambridge 1970, s. 501-526; R. Yıldırım, Eskiçağda Anadolu, İzmir 1996, s. 139-150.

¹⁰ E. Memiş, Tarih Metodolojisi, Çizgi Kitabevi Yayını, 5. Baskı, Konya 2008, s. 12.

mızdan önceki devirlerde şehirler, yüksek ve ulaşılması zor olan mevkilere kuruluyor, etrafları da sağlam surlarla¹¹ çevriliyordu. Şehir kurarken elbette ki coğrafi imkânlardan olabildiğince yararlanılıyordu. Örneğin Hititler'e yüzyıllar boyunca başkentlik yapmış olan Hattuşaş şehri¹² için, doğal olarak savunmaya elverişli bir arazi seçilmişti. Öyle ki, bu kayalık tepeyi yalnız güneyden tahkim etmek yeterli idi. Çünkü tepenin kuzeyindeki kayalıklar sarp bir şekilde vadiye indiği için, bu tarafı tahkim etmeye lüzum yoktu. Aynı şekilde, Urartu Krallığı'na başkentlik yapmış olan antik Tuşpa (Van) kenti de öylesine sarp bir yere kurulmuştu ki, Urartu kralları, çağdaşları olan ve o günün Önasya dünyasını egemenlikleri altında bulunduran Asur imparatorlarına bile hiç çekinmeden kafa tutabiliyorlardı. Hiç şüphe yok ki, onlar, böylesine tehlikeli bir işe girirken, bulundukları coğrafi mevkiinin ulaşılmaz olmasına güveniyorlardı.¹³

Görülüyor ki, coğrafi imkânlar ya da imkânsızlıklar, yerleşme merkezlerinin seçilmesinde, kalelerin kurulmasında önemli ölçüde rol oynuyorlardı. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak okuyucularımızı örneklerle boğmak istemiyoruz.

Acaba coğrafi faktörlerin, tarih boyunca meydana gelen savaşlardaki rolü ne idi?

¹¹ Eskiçağda sur, bağımsızlığın bir işareti olarak kabul ediliyordu. Bir kent, diğer bir kenti yendiği zaman, onun bağımsızlığına son verdiğini göstermek için etrafındaki surları yıktırırdı. Surlar aynı zamanda yerleşim merkezlerinin güvenliğini sağlıyordu.

¹² Hititlere yüzyıllar boyunca başkentlik yapmış olan Hattuşaş şehri hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz: Kurt Bittel, Hattusha: The Capital of the Hittites, New York 1970; Muazzez İlmiye Çığ, Hititler ve Hattuşa (İştar'ın Kaleminden), Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.

¹³ E. Memiş, Tarih Metodolojisi, Gözden Geçirilmiş 6. Baskı, Bursa 2014, s. 14.

III. COĞRAFÎ FAKTÖRLERİN SAVAŞLARDAKİ ROLÜ

Dünya siyasi tarihine bir göz gezdirecek olursak, coğrafi faktörlerin, savaşlarda ne denli önemli roller oynadıklarını rahatlıkla görebiliriz. Gerçekten, harp tarihi bunun sayısız örnekleriyle doludur.

İsterseniz, konuyu biraz açıklığa kavuşturalım ve ilk örneğimiz de İstanbul şehri olsun. Tarihi kaynaklar İstanbul şehrinin ilk kez MÖ. 7. yüzyılda Yunanistan'ın Megara kentinden gelen kolonistler tarafından kurulduğunu¹⁴ ve şehre, söz konusu kolonistlerin liderliğini yapan **Byzas** adlı bir kişiden dolayı **“Byzantion”** denildiğini aktarmaktadırlar.¹⁵ Roma İmparatorluğu MS. 395 yılında ikiye ayrılınca, bu güzel kent Doğu Roma'nın, yani Bizans İmparatorluğu'nun payına düşmüş ve 1453 yılında Türkler tarafından fethedilinceye kadar, adı geçen imparatorluğa başkentlik yapmıştır. Bu arada, kentin ilk ismi olan **“Byzantion”** da **“Konstantinopolis”** şeklinde değiştirilmiştir. Çünkü Doğu Roma'nın ilk büyük kralı Konstantin, şehri yeniden düzenlemiş, etrafını da sağlam surlarla çevirtmiştir. Tabii

¹⁴ Oğuz Tekin, Eski Yunan Tarihi, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2001, s. 53; A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, TTK Yayını, Ankara 1971, s. 166.

¹⁵ Tarihi kaynaklar İstanbul'un MÖ. 7. yüzyılda Megara kentinden gelen kolonistler tarafından kurulduğunu söyleseler de, arkeolojik buluntular, MÖ. 6. Binyıldan beri İstanbul'un yerleşime sahne olduğunu kanıtlamaktadırlar. Bir başka ifadeyle Anadolu'da köy kültürünün yaşandığı Neolitik devirden itibaren İstanbul'da bir yerleşme merkezi vardı. Ancak bu yerleşim merkezi henüz daha bir köy niteliğinde idi.

haklı olarak şehre kendi adını vermiştir. Yani Konstantinopolis, **“Konstantin’in şehri”** anlamına gelmektedir.¹⁶

Burada önemli olan, şehrin kimler tarafından kurulduğu değil, şehir için seçilen coğrafi mevkiidir. Hakikaten, İstanbul öylesine stratejik bir mevkide yer alıyordu ki, üç tarafı denizlerle çevrili olduğu gibi, İstanbul Boğazı’nı da kontrolü altında tutuyordu. Bundan dolayıdır ki kent, gerek Araplar ve gerekse Türkler tarafından defalarca kuşatılmış olmasına rağmen, bir türlü alınamamıştı. Nihayet, Osmanlı padişahı II. Mehmet, dâhiyane bir buluşla gemileri karadan yürütüp Haliç’e indirmek suretiyle, şehrin fethine imkân hazırlamıştı.

Söz boğazlardan açılmışken, Boğazların, hem de Türkiye’imizdeki Boğazların,¹⁷ savaşların kaderinde oynadıkları role temas etmeden geçemeyeceğiz.

MÖ. 13. yüzyılın ikinci yarısında Yunanistan’dan gelen Akalar’la¹⁸ Anadolu Troyalılar¹⁹ arasında, tarihin ilk boğazlar

¹⁶ E. Memiş, Tarih Metodolojisi, Gözden Geçirilmiş 6. Baskı, Bursa 2014, s. 15.

¹⁷ Boğazlar’ın tarih içinde oynadığı rol hakkında bilgi edinmek için bkz: A. Erzen, Eskiçağ Tarihi Hakkında 4 Konferans, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1984, s. 22-41.

¹⁸ Akalar hakkında bilgi edinmek için bkz: A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, TTK Yayını, Ankara 1971, s. 59-92; Oğuz Tekin, Eski Yunan Tarihi, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2001, s. 32-37; E. Memiş, “Aka Medeniyetinin Doğu Gelişmesi ve Çöküşü”, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, X, İzmir 1995, s. 41-55; E. Memiş, Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?), Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012 s. 63-78; William Toylour, The Mycenaeans, London 1972; F. Sommer, Die Ahhijava Urkunden I, 1932; G. E. Mylonas, Mycenae and Mycenae Age, Princeton 1966; G. L. Huxley, Achaeans and Hittites, Oxford 1960; Ömer Çapar, “Ahhiyava Sorunu”, A. Ü. D. T. C. F. Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 25, Ankara 1982, s. 387-413; E. Memiş- C. Bülbül, Eskiçağda Göçler, Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2014, s.49-66.

¹⁹ Troyalılar hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: C. W. Blegen, Troy and Trojans, London 1963; Birgit Brandau, Troia. Çeviren: Vedat Çorlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2002; E. Memiş, Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?), Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 201, s.49-61;79-84; 98-111; 131-150.

savaşı olarak bilinen Troya Savaşları²⁰ cereyan etmişti. Ben bu-
na kendi tabirimle “**Eskiçağın Birinci Dünya Savaşı**” diyo-
rum.²¹ Çünkü tıpkı Yakınçağ’ın Birinci Dünya Savaşı’nda oldu-
ğu gibi, başı çeken her iki tarafın da birçok müttefikleri vardı.²²
Savaşın nedenlerine daha sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde
yer vereceğimiz için, burada yalnızca Troya kentinin mevkii
hakkında bir şeyler söylemekle yetineceğiz.

Troya kenti, Çanakkale vilayeti sınırları içerisinde yer al-
makta olup, modern Hisarlık Tepe höyüğü ile idantifiye edil-
mektedir.²³ Adı geçen höyükte önce Almanlar ve daha sonra da
Amerikalılar tarafından organize edilen kazılar üç aşamada ger-
çekleştirilmiş olup, bu kazılar neticesinde 9 kentin üst üste yapı-
lup yıkıldığı anlaşılmıştır.²⁴ Arkeologlara göre, yukarıda sözü
edilen savaşlara sahne olan kent, Troya VII-a kenti idi. Çünkü

²⁰ Troya savaşçıları, tarihin ilk boğazlar savaşı olarak kabul edilir. Doğu ve Batı dünya-
larını tarihte ilk kez karşı karşıya getiren bu büyük mücadele, Homeros’un “İlyada”
adlı destanının da konusunu teşkil eder. Bu hususta daha ayrıntılı bilgi edinmek için
bkz: Homeros, İlyada, Çeviren: Azra Erhat- A.Kadir, Sander Yayınları, İstanbul
1975; E. Memiş, Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?), Altınpost Yayınları,
Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s. 113-130; E. Memiş, Eskiçağ Tarihinde
Doğu-Batı Mücadelesi, Çizgi Kitabevi Yayını, 4. Baskı, Konya 2009, s. 43-50; E.
Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, 13. Baskı, Bursa 2015, s. 135-
138; A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara 1971, s. 82-83.

²¹ E. Memiş, “Eskiçağın Birinci Dünya Savaşı ile Yakınçağın Birinci Dünya Savaşında
Boğazlar’ın Oynadığı Rol ve Türkiye”, Askeri Tarih Bülteni, 22, Genelkumay ATA-
SE Yayınları, Ankara 1987, s. 94.

²² Hem Akalar’ın hem de Troyalılar’ın müttefikleri için bkz: Homeros, İlyada II, 495-760
ve İlyada II, 815-875.

²³ E. Memiş, Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?), Altınpost Yayınları, Gözden
Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s. 35; E. Memiş, Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mü-
cadelesi, Çizgi Kitabevi Yayını, 4. Baskı, Konya 2009, s. 43.

²⁴ Troya kazalarına 1988 yılından itibaren Alman arkeoloğu Prof. Dr. Manfred Korf-
mann başkanlığında Uluslararası bir kazı heyeti tarafından yeniden başlanmıştır.
Korfmann şu anda hayatta değildir, ancak onun oluşturduğu kazı ekibi Troya’daki
kazı çalışmalarını günümüzde de sürdürmektedir. Troya kazıları hakkında ayrıntılı
bilgi edinmek için bkz: E. Memiş, Eskiçağ tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi, 4. Baskı,
Konya 2009, s. 43, n. 51; E. Memiş, Troya ve Troyalılar, Altınpost Yayınları, Gözden
Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s. 35-41.

bu tabakada yangın izlerine rastlanmıştır ki, bu da şehrin bir istilâya maruz kaldığına ve yakılıp yıkıldığına işaret etmektedir.²⁵

Troya kenti de tıpkı İstanbul kenti gibi, stratejik bakımdan son derece önemli bir mevkide kurulmuştu. Hakikaten şehir yüksek bir zemin üzerine inşa edildiği gibi, aynı zamanda Çanakkale Boğazı'nı da rahatlıkla kontrolü altında tutuyordu. Troyalılar'ın boğazı tutması halinde, buradan hiçbir gemi geçemiyor ve dolayısıyla Karadeniz'e açılma imkânı bulamıyordu. İşte böylesine önemli bir mevkiyi ele geçirebilmek için, Akalar, Troyalılar'la on yıl gibi, uzun bir müddet mücadele etmek zorunda kalmışlardır.²⁶

Yakınçağ'ın Birinci Dünya Savaşı'nda da aynı boğaz, yine aynı rolünü oynamaya devam etmiş, Boğazı kontrolü altında tutan Osmanlı kuvvetleri, İtilâf kuvvetlerine ait donanmanın Boğaz'ı geçmesine imkân tanımamış, bu ise hem savaşın uzamasına hem de müttefiklerinden yardım bekleyen Rusya'nın hayal kırıklığına uğramasına ve nihayet adı geçen ülkede Çarlık rejiminin yıkılmasına neden olmuştur.²⁷

Savaşlarda adaların zapt edilmesi de son derece güç bir iş tir. Bunun için, her şeyden evvel güçlü bir deniz kuvvetine sahip olmak şarttır. Osmanlı İmparatorluğu bile, özellikle Yükselme Devri'nde (1453-1579) son derece güçlü bir donanmaya ve yetenekli kaptan-ı deryalara sahip olmasına rağmen, Akdeniz ve Ege Denizi'ndeki adaları ele geçirirken hayli zorlanmıştır. Kaldı ki, daha eski devirlerde bu, daha da zor bir işti. Hele hele bir kara devleti için, denizlere hâkim olmak ya da adalar üze-

²⁵ A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara 1971, s. 83; E. Memiş, Troya ve Troyalılar, Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s. 113.

²⁶ Homeros, İlyada II, 134-136'da savaşın 9 yılını doldurduğu ve onuncu yıla girildiği ifade edilmektedir.

²⁷ E. Memiş, Tarih Metodolojisi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 6. Baskı, Bursa 2014, s. 16.

rindeki şehirlerden vergi toplamak, hemen hemen imkânsızdı. Örneğin, MÖ. 8-6. yüzyıllar arasında, Asur İmparatorluğu'nun bütün Önasya'ya hâkimiyetini kabul ettirdiği ve bunun göstergesi olarak da bütün şehir devletlerinden vergi topladığı bir dönemde, denizin birkaç kilometre açığında yer alan ve bir ada devleti olan Tyre (Sur) kenti, Asur'a vergi ödemek istemiyor, zaman zaman isyan ediyordu. Asur'un her devleti dize getiren, vergiye bağlayan o güçlü, mağrur ve de aynı zamanda zalim imparatorları, bu küçük ada devletine bir türlü boyun eğdirmiyordu. Çünkü karada son derece kuvvetli olan bu devlet henüz sıcak denizlere inemediği için, bir donanmaya da sahip değildi. Tyre (Sur) kenti ise, bütün cesaretini ve vurdumduymazlığını bulunduğu mevkiine borçlu idi.²⁸

Fakat unutmamak lâzımdır ki, tarih, bazı dönemlerde nadir de olsa dâhi komutanlar yetiştirir. II. Mehmet, gemilerini karadan yürüterek denize indirmeseydi, kim bilir belki de daha uzun yıllar Bizans, İstanbul'a hâkim olacaktı. Tıpkı bu örnekte olduğu gibi, MÖ. 4. yüzyılın ikinci yarısında tarih, bir dâhi komutan daha yetiştiriyordu. Bu, Makedonya tahtına çıkarak önce iç çalkantılara son veren, ardından da Pers İmparatorluğu'nu²⁹ yıkarak, dünyanın fethini plânlayan Büyük İskender'di.³⁰ Büyük İskender, Asur imparatorlarının bir türlü vergiye bağlayamadık-

²⁸ E. Memiş, a. g. e, s. 17.

²⁹ Pers İmparatorluğu hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara 1971, s. 256-265; E. Memiş, Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi, 4. Baskı, Konya 2009, s. 51-77; Maria Brosius, The Persians, London and New York 2006; John Curtis, Ancient Persia, The British Museum Press, Second Edition, London 2006.

³⁰ Büyük İskender'in hayatı ve savaşları hakkında bilgi edinmek için bkz: Plutarkhos, Büyük İskender (Hayatı ve Savaşları), Çeviren: Vahdet Gültekin, Rado Yayınları, İstanbul 1980; E. Memiş, Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi, 4. Baskı, Konya 2009, s. 84-100; A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara 1971, s. 433-458; Oğuz Tekin, Eski Yunan Tarihi, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2001, s. 102-109; A. R. Bum, Alexander the Great and the Hellenistic Empire, 1951.

ları Tyre (Sur) kentine, denizi doldurtmak suretiyle kolaylıkla ulaşmış ve bu kenti zapt etmiştir.³¹

Savaşlarda yüksek yerlerin savunma açısından ne denli ehemmiyet arzettiğine yukarıda temas etmiş ve örnek olarak da Urartu Devleti'nin oldukça engebeli ve ulaşılması güç bir bölge olan Doğu Anadolu'da kurulması yüzünden, bu doğal savunma imkânından azamî derecede yararlandığını ve hatta Asur'a kafa tuttuğunu belirtmiştik.³² Bunun örneklerini çoğaltmak mümkündür. Ancak, şunu da belirtmeden geçemeyeceğiz: tarihte öyle komutanlar vardır ki, tabiatın kendilerine bahşettiği bu savunma nimetlerini teperek, âdetâ kendi mağlubiyetlerine zemin hazırlarlar. Bunun en bariz örneği, 1402 yılında Timur'la Yıldırım Bayezid arasında Çubuk Ovası'nda cereyan eden ve Yıldırım'ın mağlubiyeti ile neticelenen Ankara Savaşı'nda³³ görülür. Tarihçilerin ortak görüşü şudur; eğer Yıldırım Bayezid gurura kapılmayıp savaşı kent merkezinde kabul etseydi, Timur'u rahatlıkla yenebilirdi. Böylelikle Anadolu Türk Birliği dağılmadığı gibi, İstanbul'un fethi de en az elli yıllık bir gecikmeye uğramazdı. Ama o, son derece elverişli bir mevkide bulunan Ankara kalesinin savunma imkânlarını elinin tersiyle etmiş ve ihtiyatsızlığı sebebiyle de kendi mağlubiyetini yine kendi elleriyle hazırlamıştır.³⁴

³¹ E. Memiş, Tarih Metodolojisi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 6. Baskı, Bursa 2014, s. 17.

³² E. Memiş, "Asur Devletlerinin Anadolu Politikası", XII. Türk Tarih Kongresi'nden ayırbasım, TTK Yayınevi, Ankara 1999, s. 70.

³³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I. Cilt, 3. Baskı, TTK Yayını, Ankara 1972, s. 309-316.

³⁴ E. Memiş, Tarih Metodolojisi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 6. Baskı, Bursa 2014, s. 18.

IV. COĞRAFÎ FAKTÖRLERİN EKONOMİYE ETKİLERİ

Yukarıda da temas ettiğimiz gibi, her insan topluluğu bu dünya üzerinde bir yer işgal eder. Buna coğrafi mekân denir. İnsan topluluklarının üzerinde yaşadıkları mekânın bahşetmiş olduğu imkânlar ya da tam tersine imkânsızlıklar, o insan topluluklarının ekonomik yapısında birinci derecede rol oynarlar. Toprakları verimli ve sulak bir bölgede yaşayan bir kavmin ekonomik yapısı ile dağlık, çorak ve de kurak bir bölgede oturanların ekonomik yapıları birbirinden çok farklıdır. Örneğin Anadolu, göl ve akarsular bakımından son derece zengin, aynı zamanda özellikle akarsu vadileri oldukça verimlidir. Bu yüzden, Anadolu'da yerleşen kavimler geçimlerini genellikle ziraat yaparak temin etmişlerdir.³⁵ Ancak Doğu Anadolu İnsanı, diğer bölgelere nazaran biraz farklılık gösterir. Çünkü bilindiği üzere, Doğu Anadolu Bölgesi yüksek dağlar ve plâtolarla kaplıdır. Bu ise tarım ekonomisine fazla imkân tanımaz. Buna karşılık, sözünü ettiğimiz bu imkânsızlık, Doğu Anadolu'da yerleşen kavimlere bir başka imkân tanımış, daha doğrusu onlara ne işle uğraşmaları gerektiği konusunda yol göstermiştir. Bu meşguliyet, hayvancılıktır.³⁶ Gerçekten, eskiçağlardan itibaren bu bölgede oturan kavimlerin hayvancılık yaparak geçimlerini temin ettiğini

³⁵ E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 13. Baskı, Bursa 2015, s. 5.

³⁶ E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, Bursa 2015, s. 105.

yazılı vesikalar da doğrulamaktadır. Nitekim Asur Çivi yazılı kaynakları bize Doğu Anadolu'nun yetiştirdiği iyi cins atlardan ve demir yataklarından söz etmektedir. Öyle anlaşıyor ki, Asur krallarının, her yıl ilk seferlerini Doğu Anadolu'daki Urartu Krallığı üzerinde tertiplemelerinin geçerli bir tek sebebi vardı: Müteakip seferler için hızlı koşan atlar ve silah yapımında kullanmak üzere demir cevheri temin etmek.³⁷

Orta Asya kavimleri için de aynı şeyler geçerli idi. Çünkü Orta Asya da, tıpkı Doğu Anadolu gibi yüksek dağlar ve yayla-larla kaplı idi. Bu ise, üzerinde yaşayan kavimleri, geçimlerini hayvancılık yaparak temin etmeye âdeta zorluyordu. İşte bu yüzden ki, Orta Asya kavimleri, hayatîyetlerini borçlu olduk-ları hayvanlarına otlak yerleri bulabilmek için, devamlı surette bir yerden öbürüne göç etmek zorunda kalmışlardır. Orta Asya tarihi, otlak yerleri bulabilmek için devamlı olarak birbirleriyle mücadele eden kavimlerin tarihidir. Bunun en bariz örneğini İskitler'in siyasi tarihinde görebiliriz.³⁸

Çin, Asur ve Pers vesikalarından öğrenildiğine göre İskitler, MÖ. 1. Binyılın başlarında Çin'in batı sınırlarına yakın sahalar-da yaşıyorlardı. Hunların ataları olarak kabul edilen cengâver ruhlu Hiung-nu kabileleri ise Çin'in batı sınırlarına çok daha yakın yerlerde oturmakta olup, devamlı surette Çin üzerine akınlar yapıyorlardı. MÖ. 9. yüzyıla kadar onlar, öylesine büyük bir hasara sebebiyet vermişlerdi ki, Çin İmparatoru Suan (MÖ. 827-781), onlara karşı askerî bir harekâta bulunmayı zorunlu

³⁷ E. Memiş, "Asur Devletlerinin Anadolu Politikası", XII. Türk Tarih Kongresi'nden ayırbasım, TTK Basımevi, Ankara 1999, S. 71; E. Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitabevi Yayını, 13. Baskı, Bursa 2015, s. 201.

³⁸ E. Memiş, *İskitlerin Tarihi*, Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara 2012, s. 29-52; İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1993.

hissetmişti.³⁹ Suan'ın cezalandırma seferi, Hiung-nular'ı Çin sınırlarının batısına kadar sürmeye muvaffak olmuştu. Muharebe alanının batısında yüzlerce millik bir sahada alınan savunma tedbirleri neticesinde geri çekilen Hiung-nular, karşı konulmaz bir şekilde batıdaki komşularını geleneksel yerlerinden oynatmışlardı. Buna karşılık bu kabileler, bitişiklerindeki kabileye çarpmışlardı. Bu kabile de, beklendiği üzere, hemen batısında oturan kabileye hücum etmiş ve neticede bütün bozkır, çok geçmeden hareketli bir hale gelmişti. Her kabile, yeni otlaklar elde edebilmek çabası içinde batıdaki komşularına saldırıyordu.⁴⁰ Ancak bu kargaşanın, Ellsworth Huntington⁴¹ tarafından MÖ. 800 yılına atfedilen bir kuraklığa tekabül etmesi, oldukça önemlidir. Bu kuraklık hadisesi, batıya doğru yapılan göç hareketinde yardımcı bir faktör olarak rol oynamış olabilir.⁴²

Herodotos'tan öğrendiğimize göre⁴³, Amuderya'nın kuzeyinde oturan Massagetler, bozkırın hareket halinde olduğu bu dönemde, birden bire kendilerini otlak yerleri için mücadele içerisinde bulmuşlar ve hemen yanı başlarındaki İskitlere saldırmışlardı. İskitler de Doğu Kimmerler'e hücum etmişlerdi. Bunun neticesi olarak, ikinciler arasında meydana gelen muharebede, at üzerinde savaşıyan İskitler, yaya askerlerden oluşan Kimmerler'e karşı üstünlük sağlamışlardı.⁴⁴ Sonunda Kimmerler, Kafkaslar'a doğru geri çekilmek mecburiyetinde kalmışlar, ardından da Demirkapı geçidini aşarak Kuzeydoğu Anadolu

³⁹ George Vernadsky-Michael Karpovich, *Ancient Russia*, New Haven 1943, s. 50; E. H. Minns, "The Scythians and northern nomads", *CAH III*, chp. IX, Cambridge 1970, s.187.

⁴⁰ Tamara Talbot Rice, *The Scythians*, London 1958, s. 43.

⁴¹ Ellsworth Huntington, *The Pulse of Asia*, Boston 1919, s. IX.

⁴² E. Memiş, *İskitlerin Tarihi*, Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara 2012, s. 38.

⁴³ Herodotos, IV, 13.

⁴⁴ E. H. Minns, "The Scythians and northern nomads", *CAH III*, chp. IX, Cambridge 1970, s. 188.

içlerine girmişlerdi.⁴⁵ İskitler'in bir bölümü onları takip ederken, büyük bir İskit grubu da Kimmerler'in terk etmek zorunda kaldığı Güney Rusya'ya yerleşerek, zamanla burada büyük bir imparatorluk kurmuşlardı.⁴⁶

Güney Rusya, özellikle buğday ziraatı için son derece elverişli idi. İskit kabileleri, buğday ziraatını öylesine başarıyla icra etmişlerdi ki, zamanla Güney Rusya âdeta bir buğday ambarı haline gelmişti. Hatta Yunanistan, Karadeniz'deki kolonileri aracılığı ile buğday ihtiyacını İskitya'dan yani Güney Rusya'dan temin ediyordu. Pers kralı Darius'un MÖ. 513 yılında İskitya üzerine yapmış olduğu seferin yegâne sebebi bile, İskitya'dan Yunanistan'a yapılan bu yoğun buğday sevkiyatına engel ol-maktı.⁴⁷

Gerçekten, bazı tarihçilerin bildirdiğine göre, Darius'un asıl amacı İskitya'yı fethetmek değildi. O, aslında Yunanistan'ı fet-hetmek istiyordu. Bunun içinse Yunanistan'ın hayati ihtiyaçla-rını karşılayan ülke ile Yunanistan arasındaki bağlantıyı kesmek, yapılacak ilk ve en önemli işti. Yunanistan'ın hayat ihtiyaçlarını ve özellikle de kereste ve buğday gibi çok lüzumlu ihtiyaçlarını karşılayan ülke ise İskitya idi.⁴⁸

Dairus, İskitya içlerine başarıyla girmesine rağmen, İskit-ler'in uyguladığı bozkır savaş taktiği karşısında tutunamamış ve cesareti kırılarak geri çekilmek zorunda kalmıştı.⁴⁹ Dairus'un bu

⁴⁵ F. Kinal, Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 258; E. Memiş, İskitlerin Tarihi, 2. Baskı, Konya 2005, s. 42; E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2015, s. 267; E. Memiş- C. Bülbül, Eskiçağda Göçler, Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2014, s. 158.

⁴⁶ E. Memiş, İskitlerin Tarihi, Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara 2012, s. 43; Tamara Talbot Rice, The Scythians, London 1958, s. 46.

⁴⁷ E. Memiş, Eskiçağda Türkler, Çizgi Kitabevi Yayını, 3. Baskı, Konya 2009, s. 77.

⁴⁸ E. Memiş, İskitlerin Tarihi, Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara 2012, s. 43.

⁴⁹ E. Memiş, a. g. e. , s. 46; Tamara Talbot Rice, a. g. e. , s. 48

başarısızlığında, İskit ülkesinin topografik yapısını yeterince bilmemesinin de payı olsa gerektir.

Tarihte ekonomik sebeplere dayalı savaşlar ve göç hareketleri öylesine çoktur ki, bunların her birini buraya aktarmak mümkün değildir. Ancak, konunun iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için, son derece çarpıcı ve de akılda rahatlıkla kalabilecek birkaç örnek vermeyi faydalı görüyoruz.

İlk örneğimiz, MÖ. 1296 yılında Hitit kralı Muvattalı ile Mısır firavunu II. Ramses arasında meydana gelen meşhur Kadeş Savaşı'dır.⁵⁰ Son derece kıt olan Hitit vesikalarından anlaşıldığına göre⁵¹, savaşın çıkmasına yol açan görünürdeki yegâne sebep, vaktiyle Hitit Büyük Kralı'nın vasali olan Kuzey Suriye'deki Amurru kralı Penteşina'nın, Hitit tabiyetinden ayrılarak Mısır tarafına geçmesi idi.⁵² Gerçek sebep ise tamamen ekonomikti. Çünkü Hitit Devleti'nin, kurulduğu ilk devirlerden itibaren, Önasya'nın ticaret borsası olarak kabul edilen Kuzey Suriye'ye önem verdiği ve bu bölgeye devamlı olarak seferler düzenlediği, bilinen bir gerçektir.⁵³ Hakikaten, Önasya'nın bütün ticaret yolları Kuzey Suriye'de düğümleniyordu. Fakat Kuzey Suriye üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen yegâne devlet, Hitit İmparatorluğu değildi. Mısır ve Mitanni devletleri de, devamlı

⁵⁰ Kadeş Savaşı için bkz: F. Kinal, Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 112-115; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 13. Baskı, Bursa 2015, s. 123-126.

⁵¹ Kadeş Meydan Muharebesi hakkında bilgi veren Muvattalı zamanından kalma herhangi bir belge bugüne kadar bulunamamıştır. Yalnız, III. Hattuşili'nin Müdafaa-nemesi'nde, adı geçenin, bu savaşa katıldığını bildiren kısa bir kayıt ile İştarmuva Antlaşması'ndaki tek bir satır, bu savaş hakkında bilgi veren Hitit orijinli yazı belgeleri oluşturlar.

⁵² F. Kinal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 112; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 13. Baskı, Bursa 2015, s. 123; E. Memiş-C. Bülbül, Amurrular (Arapların En Eski Ataları), Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2012, s. 81.

⁵³ Kuzey Suriye'nin Hititler açısından ne kadar önemli olduğu hususunda ayrıntılı bilgi edinmek için bkz: F. Kinal, "Hitit Devletleri için Kuzey Suriye'nin Önemi", Atatürk Konferansları IV, Ankara 1970, s. 1-13.

surette bu bölge üzerinde hak iddia etmişlerdir. Mitanni Devleti, Hitit imparatoru I. Şuppiluliuma tarafından ortadan kaldırılınca, Kuzey Suriye üzerinde hak iddia edebilecek iki süper güç kalmıştı. Bunlar, Mısır ve Hitit devletleriydi. İşte artık karşı karşıya idiler ve rahatlıkla kozlarını paylaşabilirlerdi.

Savaştan hangi tarafın galip ayrıldığını ne yazık ki, tam olarak bilemiyoruz. Çünkü vasal devletlerle yapılan savaşları bile en ince ayrıntıları ile anlatan Hitit kaynaklarının bu olaydaki sükûtu, neticenin Hititler aleyhine olduğu kanaatini uyandırmıştır. Fakat öyle sanıyoruz ki, Hititler'in sükûtunu, onların mağlubiyetine yorumlamak doğru değildir. Çünkü Mısır kaynakları her ne kadar firavunun bu savaştan parlak bir zaferle ayrıldığını beyan etseler de, netice Hititler'in zaferine işaret etmektedir.⁵⁴ Ayrıca, Mutavalli'nin halefleri olan III. Hattuşili ile IV. Tuthalya'nın Amurru kralları ile yaptıkları antlaşmalar⁵⁵, Hitit zaferinin en kuvvetli delilleridir. Bundan başka II. Ramses'in Suriye seferlerine devam etmesi keyfiyeti de, karşısındaki gücü hâlâ yenemediğini göstermektedir.⁵⁶

Aradan on altı yıl geçtikten sonra, Eski Önasya'nın bu iki süper gücü anlaşmaya varmışlar ve eşit şartlara dayanan bir barış anlaşması imzalamışlardır.⁵⁷ Ancak barış yapıldığında,

⁵⁴ F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 114; E. Memiş, "Kadeş Barış Antlaşması" İsmi'nin Doğruluğu Üzerine Farklı Bir Yaklaşım", Mısır-Hitit Edebi Barış Antlaşması (Kadeş) ve Eski Önasya'da Barış Sempozyumu, Nevşehir Belediyesi-Erciyes Üniversitesi Kapadokya Araştırma Merkezi Yayını, Nevşehir 2007, s. 24.

⁵⁵ III. Hattuşili- Pentesine Antlaşması için bkz: G. Beckman, Hittite Diplomatic Texts, 2nd edition, Scholars Press, Atlanta 1999, s. 100-103; G. Karauğuz, Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri, Çizgi Kitabevi Yayını, Konya 2002, s. 192-196; Hitit kralı IV. Tuthalya ile Amurru kralı İştar-muva (Şausgamuva) arasında yapılan antlaşma için bkz: G. Beckman, a. g. e. , s. 103-107; G. Karauğuz, a. g. e., s. 197-202.

⁵⁶ F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 115.

⁵⁷ Bu antlaşmaya "Kadeş Barış Antlaşması" adı verilse de, aslında bu isimlendirme doğru değildir. Çünkü her ne kadar savaşın cereyan ettiği yer Kadeş olsa da, yaklaşık 16 yıl sonra gerçekleştirilen barış antlaşması Kadeş'te yapılmamıştır. Bu nedenle, söz

Hitit tahtında Muvattali yoktur. Bir iç savaş neticesinde yeğeni Urhi-Teşup'u bertaraf eden III. Hattuşili, tahtı ele geçirmiştir. Bununla beraber, onun imzalamış olduğu barış antlaşmasıyla hem Hitit hem de Mısır ülkelerine huzurlu bir hava yerleşmiştir. Her iki devlet, bu barış ortamından âzami derecede yararlanacak, inşa ve imar faaliyetlerine girişmişler, memleketlerine zenginlik ve refah sağlamışlardır.⁵⁸

İkinci örneğimiz, MÖ. 13. yüzyılın ikinci yarısında Akalar'la Troyalılar arasında cereyan eden Troya savaşlarıdır.⁵⁹

Troya savaşlarının patlak vermesine yol açan sebep ne idi? Homeros'un İlyada adlı destanından anlaşıldığına göre, savaşın nedeni bir kadın kaçırma olayı idi. Troya kralı Priamos'un küçük oğlu Aleksandros-Paris, Aka beylerinden Sparta kralı Menelaos'un güzel karısı Helena'yı kaçırmış, müttefik Aka kuvvetleri de 1200 gemiden oluşan büyük bir filo ile Troya önlerine demir atmışlar ve Troyalılar'a savaş ilân etmişlerdi. Fakat bütün bunlar, savaşın görünürdeki nedeni olmalıydı.⁶⁰

konusu antlaşmaya "Hitit-Mısır Barış Antlaşması" adını vermek, daha doğru olacaktır. İki devlet arasında yapılan barış antlaşmasının şartları hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz: A. Afetinan, Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 140-146.

⁵⁸ E. Memiş-C. Bülbül, Amurrular (Araplar'ın En Eski Ataları), Elazığ 2012, s. 84; E. Memiş- C. Bülbül, Eskiçağda Göçler, Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2014, s. 81.

⁵⁹ Tarihte Doğu ve Batı dünyalarını ilk kez karşı karşıya getiren, bir başka ifadeyle ilk medeniyetler çatışması olarak kabul edilen Troya Savaşları, arkeolojik bulgulara göre, MÖ. 1240-1230 yılları arasına tarihlenmektedir. Homeros da İlyada adlı destanında bu savaşın on yıl sürdüğünü ifade etmektedir ki, bu ifade ile arkeologların yapmış olduğu tarihlendirme birbirini doğrulamaktadır.

⁶⁰ E. Memiş, "Eskiçağın Birinci Dünya Savaşı ile Yakınçağın Birinci Dünya Savaşında Boğazlar'ın Oynadığı Rol ve Türkiye", Askeri Tarih Bülteni, 22, Ankara 1987, s. 92; E. Memiş, Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?), Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s. 125; E. Memiş, Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi, Çizgi Kitabevi Yayını, 4. Baskı, Konya 2009, s. 45; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 13. Baskı, Bursa 2015, s. 136.

Savaşın gerçek nedeni ise tamamen ekonomikti. Çünkü MÖ. 1400-1250 yılları arası Aka medeniyetinin en parlak çağı idi. Bu dönemde Akalar'ın imâl etmiş olduğu potteriler (çanak-çömlek), Kıbrıs, Ugarit, Alalakh, Rodos ve Mısır da dâhil olmak üzere, bütün Akdeniz'e yayılmıştı. Ancak devrin sonlarına doğru Kıbrıs'ta da Aka çömlekleri imal edilmeye başlanmış ve her nedense Kıbrıs'taki Akalı çömlekçiler, anavatandaki (Yunanistan) çömlekçilere rakip olmuşlardı.⁶¹ Her şeyden önce Kıbrıs'ın bu rekabeti, Aka ticaretini az çok engellemiş olmalıdır. Ayrıca MÖ. 13. yüzyılın sonlarına doğru, Hitit İmparatorluğu da yer yer parçalanmaya başlamıştı (Batı Anadolu sahillerinde Ahhiyava Devleti iyice güçlenmiş, güneyde ise Arzava beylikleri mütemadiyen isyan halindedirler. Kuzey Anadolu'daki Gaşkalar ise devamlı surette Hitit krallarını uğraştırmakta idiler). Dolayısıyla Hititlere tâbi devletler bu durumdan yararlanıp, kendi otoritelerini kurmaya çalışıyorlardı.⁶² Hitit İmparatorluğu'nun bu zayıf dönemi, Akalar için elbette ki iyi bir şey değildi. Çünkü Akalı tüccarlar artık Akdeniz'de rahat bir şekilde dolaşamıyorlardı. Oysaki geçimi tamamıyla ticarete dayalı bir kavim için, bu durum çok kötü idi. Çünkü Yunanistan'ın coğrafi şartları zaten tarıma elverişli değildi. Bu durum karşısında Akalar ne yapacaklardı? Onların yapabileceği tek şey, hiç değilse Karadeniz sahillerinde yeni pazarlar elde etmektir. Bunun için de onların öncelikle Çanakkale Boğazı'ndan (Hellaspontus) geçmeleri gerekiyordu. Hâlbuki adı geçen boğaz, Troyalılar'ın elinde idi. Yeni çıkış yolları elde edebilmek için tek çare, Troyalılar'ı buradan atmaktır. İşte Troya savaşlarının gerçek nedeni bu olmalıdır.⁶³

⁶¹ F. H. Stubbings, "The Recession of Mycenaean Civilization", CAH II, chp. XXVII, Cambridge 1965, s. 3.

⁶² Denys Page, *History and the Homeric Iliad*, Los Angeles 1959, s. 110.

⁶³ E. Memiş, *Troya ve Troyalılar*, Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s. 126.

Bu savaşlardan yaklaşık yedi asır sonra yaşayan ve Romalı ünlü hatip Cicero tarafından “tarihin babası” olarak kabul edilen Herodotos (MÖ. 485-424) ile Grekler’in ünlü tarihçilerinden Thukidides (MÖ. 460-400), eserlerinin giriş bölümünde bu olaya temas ederler. Herodotos⁶⁴, onu Pers savaşlarında olduğu gibi, Doğu ve Batı’nın erken bir mücadelesi olarak yorumlarken, Thukidides⁶⁵, bu savaştan Grekler’in (Yunanlılar) ilk birleşik dış seferi olarak bahseder.

Homeros’a göre, takriben on yıl kadar devam eden Troya savaşlarını hile ile de olsa Akalar kazanmıştır.

Üçüncü örneğimiz, Troya savaşlarının bitiminden hemen sonra cereyan eden Ege Göçleri (Deniz Kavimleri Göçü)⁶⁶ hakkında olacak.

Bilindiği üzere Ege Göçleri, MÖ. 13. yüzyılın sonları ile 12. yüzyıl başlarında olmak üzere iki aşamada cereyan etmiş olan büyük bir kavimler hareketidir. Ugarit ve Mısır vesikaları, bu göçler hakkında son derece ayrıntılı bilgi aktarırlar. Ayrıca, MÖ. 2. Binyılın sonlarına ait yerleşme merkezlerinde yapılan arkeo-

⁶⁴ Herodotos, I, 3.

⁶⁵ Thukidides, I, 3.

⁶⁶ Ege Göçleri hakkında bilgi edinmek için bkz: R. A. S. Macalister, *The Philistines*, Oxford University Press, London 1914, s. 20-28; A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1971, s. 87-92; R. D. Barnett, “The Sea Peoples”, *CAH II/2*, chp. XXVIII, Cambridge 1975, s. 359-371; F. Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 125-126; E. Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 13. Baskı, Bursa 2015, s. 165-174; E. Memiş, *Filistinlilerin Kökeni ve Tarihi*, S. Ü. Eğitim Fakültesi Yayını, Konya 1996, s. 39-52; J. G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*. Çeviren: Esra Davutoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2001, s. 55-56; Birgit Brandau-Hartmut Schickert, *Hititler: Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*. Çeviren: Nazife Mertoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2003, s. 314-323; Stefano De Martino, *Hititler*. Çeviren: Eréndiz Özbayoğlu, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2003, s. 74-75; Joseph Morris, *The Origins of the Sea Peoples*, Florida State University Classics, Florida 2006, s. 1-54; E. Memiş; C. Bülbül, *Amurrular (Araplar’ın En Eski Ataları)*, Elazığ 2012, s. 87-98; E. Memiş- C. Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2014, s. 107-121.

lojik kazılarda da, yazılı vesikaları doğrulayan deliller ortaya çıkarılmıştır.⁶⁷

Ege Göçleri'nin çeşitli nedenleri vardır. Ancak anlaşıldığı kadarıyla bu büyük kargaşada ekonomik nedenler ön plâna çıkmaktadır. Çünkü göçe iştirak eden kavimlerin toprak yetmezliği ve yeterli besine ulaşamama gibi sorunlarının yanı sıra, Ege ve Akdeniz sularında yürüttükleri ticarî ilişkilerin sekteye uğraması ya da uğratılması, ekonomik nedenlerin göze çarpanları arasındadır.⁶⁸ Bu olumsuzluklar göz önünde bulundurulursa, göçe katılan kavimlerin, hayatlarını sürdürebilmeleri için, yeni topraklar arayacakları muhakkaktı.

Gerçekten, Mısır annallerinde “Deniz Kavimleri” denilen bu göçebe kuvvetler, MÖ. 1225’lerde Mısır kapılarına dayanmışlar, fakat firavun Merneptah tarafından mağlup edilmişlerdi.⁶⁹ Merneptah, mağlup ettiği kavimlerin isimlerini Karnak mabedinin duvarları üzerine yazdırmış olup, bu kavimler; Ekweşler⁷⁰, Turşalar⁷¹, Rukkular⁷², Şerdanalar⁷³ ve Şekeleşler’di.⁷⁴

⁶⁷ E. Memiş, “Filistin Kime Aittir?” , Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 1, Ankara 1985, s. 223, n. 1.

⁶⁸ E. Memiş- C. Bülbül, Amurrular (Araplar'ın En Eski Ataları), Elazığ 2012, s. 87.

⁶⁹ William Taylour, The Mycenaeans, London 1972, s. 174; R. O. Faulkner, “Egypt from the inception of the nineteenth dynasty to the death of Ramesses III”, CAH II/2, chp. XXIII, Cambridge 1975, s. 233; Rudolf Naumann, Eski Anadolu Mimarlığı. Çeviren: Beral Madra, TTK Yayını, Ankara 1975, s. 21; B. Umar, Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi, Cilt I, Ege Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayını, İzmir 1982, s.70; E. Memiş, Filistinlilerin Kökeni ve Tarihi, Konya 1996, s. 39-40; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 13. Baskı, Bursa 2015, s. 165.

⁷⁰ Ekweşler= Akalar için bkz: A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara 1971, s. 87.

⁷¹ Turşalar= Etrüskler için bkz: E. Forrer, MDOG 63, 1924, s. 6; Denys Page, History and the Homeric Iliad, Los Angeles 1959, s. 106; A. M. Mansel, a. g. e., s. 87.

⁷² Rukkular= Hitit metinlerindeki Lukkalar= Klasik çağdaki Likyalılar. Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz: G. L. Huxley, Achaeans and Hittites, Oxford 1960, s. 33.

⁷³ Şerdanalar= Sardunyalılar için bkz: R. A. S. Macalister, The Philistines, Their History and Civilization, London 1914, s. 24; A. M. Mansel, a. g. e., s. 87.

⁷⁴ Şekeleşler= Sicilyalılar için bkz: R. A. S. Macalister, a. g. e., s. 24; A. M. Mansel, a. g. e., s. 87.

Yine Merneptah devrine (MÖ. 1236-1223) ait olup, Deniz kavimleri tarafından desteklenen büyük bir Libya ordusuna karşı kazanılan zaferi anlatan İsrail Steli⁷⁵ ise, hem savaşın gidişatı hakkında ayrıntılı bilgi vermekte, hem de Mısır halkının bu galibiyetten duyduğu büyük mutluluğu dile getirmektedir. Gerçekten, bu vesikada geçen: **“Adamlar şarkı söyleyerek gidip geliyorlar. Dertli insanların ağlamaları kesildi. Şehirler yeniden iskân ediliyor. Bağına asma diken adam, üzümünü yiyecek. Tanrı Ra, Mısır’a geri döndü”**⁷⁶ şeklindeki ifade, Mısır halkının, Deniz kavimleri üzerinde kazanılan zaferden son derece memnun kaldığını gösterir.

Mısır firavunu III. Ramses zamanına (MÖ. 1198-1167) ait vesikalarda ise Ege Göçleri’nin çok daha yıkıcı olan ikinci aşamasından bahsedilir. Bu vesikaların başında Medinet Habu Zafer Kitabesi gelmektedir. III. Ramses’in 8. idare yılına (MÖ. 1190) tarihlenen bu vesikada, adı geçen firavunun Egeli kavimlere karşı yapmış olduğu amansız mücadele, hem yazılı hem de görsel olarak tüm ayrıntılarıyla gözler önüne serilmektedir.⁷⁷

III. Ramses, hiyeroglif yazıyla yazdırdığı Medinet Habu Zafer Kitabesi’nde şöyle demektedir: **“Hatti (Hitit) ülkelerinden hiçbirinin bunların saldırısına dayanamadı. Kode, Karkamış, Arzava ve Alaşya (Kıbrıs) tahrip edildiler. Bu insanlar, Amurru ülkesinde bir yerde ordugâhlarını**

⁷⁵ Bu vesikaya “İsrail Steli” denilmesinin sebebi, ilk defa olarak bu vesikada “İsrail” adının geçmiş olmasından ileri gelmektedir. Bu vesika halen Kahire Müzesi’nde olup, 34025 numara ile envantere kayıtlıdır.

⁷⁶ R. O. Faulkner, “Egypt from the inception of the nineteenth dynasty to the death of Ramesses III”, CAH II/2, chp. XXIII, Cambridge 1975, s. 234.

⁷⁷ J. H. Breasted, A History of Egypt, London 1948, s. 464-504; James B. Pritchard, Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament, Princeton 1955, s. 262-263; H. Bossert, Altkreta, Berlin 1937, s. 58; R. O. Faulkner, a. g. m., s. 242-243; R. D. Barnett, “Sea peoples”, CAH II/2, chp. XXVIII, Cambridge 1975, s. 371; W. Taylour, The Mycenaeans, London 1972, s. 174; F. Kinal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 227 vd.

kurdular. Buranın halkını sanki hiç yokmuş gibi mah-vettiler. Bunlar önlerinde bir ateş perdesi bulundurmak suretiyle Mısır üzerine yürüdüler. Müttefikler arasında Pelest, Turşa, Şerdana, Şekeleş, Zakkari, Danuna ve Vavaşlar vardı. Bu insanlar, dünyanın kenarındaki ülkelerle bile el uzatıyorlardı. Kalpleri iman doluydu ve kendi kendilerine “plânlarımızı başarıyoruz” diyorlardı.”⁷⁸

Kitabede daha sonra Deniz kavimlerinin (Egeli Kavimler) nasıl bozguna uğratıldıkları anlatılır.

Fakat gerçek olan şudur ki, Ege kavimleri amaçlarına ulaşmışlardı. Gerçi Mısır firavunları onları bozguna uğratmış, hattâ vergiye bağlamışlardı. Ama yerleşebilmeleri için Mısır memleketinin sınır boylarındaki araziden de vermek zorunda kalmışlardı.⁷⁹ Bununla beraber, Mısır firavunu III. Ramses, her şeye rağmen sınır kalelerine yerleştirdiği Egeli kavimler üzerinde hissedilir bir hâkimiyet kurmuştu. Ne var ki, bu güçlü firavun MÖ. 1167 yılında ölünce kendisine, “**Ramses**” lâkabını taşıyan zayıf karakterli bir dizi firavun halef olmuştu. İşte bu durumdan en iyi yararlananlar Egeli kavimler olmuş, çok geçmeden Mısır’a kafa tutmaya ve vergilerini ödememeye başlamışlardı.⁸⁰ Söz

⁷⁸ A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara 1971, s. 88; R. D. Barnett, a. g. m., s. 371; F. Kınal, a. g. e., s. 227-228; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 13. Baskı, Bursa 2015, s. 169; E. Memiş- C. Bülbül, Amur-rular (Araplar'ın En Eski Ataları), Elazığ 2012, s. 92.

⁷⁹ E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 13. Baskı, Bursa 2015, s. 171.

⁸⁰ Bu durumu bize en iyi anlatan vesika, “Golenischeff papirüsü”dür. Bu papirüste, Wen-Amon isimli Mısırlı bir elçinin, yarı dini-yarı diplomatik bir görevle Lübnan’a gönderildiğinden ve seyahat esnasında başına gelen hadiselerden bahsedilmektedir. Ayrıca bu vesikada, Egeli kavimlerin artık Mısır firavunlarına yeterince itibar etmedikleri vurgulanmaktadır. Bu hususta bkz: R. A. S. Macalister, The Philistines, Their History and Civilization, London 1914, s. 29-37; H. Gressmann, Altorientalische Texte zum

konusu kavimler, bir süre sonra ise tamamen bağımsız hale gelmişlerdi.⁸¹

İşte böylelikle, Ege kavimlerinin toprak yetmezliği ve kıtlık gibi nedenlerle başlatmış oldukları göç hareketi, bir bakıma hedefine ulaşmış oluyordu. Çünkü bu kavimlerin bir kısmı, aradıkları bolluk memleketleri artık bulmuşlardı.

Örneklerden de anlaşılacağı üzere tarihte meydana gelen büyük savaşlar ve büyük göç hareketlerinin temel sebebi, ekonomik zorluklara dayanmaktadır.

Şimdi de coğrafi faktörlerin siyasal, sosyal, dinî, ekonomik ve kültürel hayatı ne şekilde etkilediğini gözler önüne sermeye çalışalım.

Alten Testament, Berlin 1926, s. 71-76; E. Memiş, Ege Kavimlerinden Filistinler'in Tarihi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1983, s. 40-45.

⁸¹ E. Memiş, "Filistin Kime Aittir?", G. Ü. .gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 1, Ankara 1985, s. 225; E. Memiş- C. Bülbül, Eskiçağda Göçler, Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2014, s. 117.

V. COĞRAFÎ FAKTÖRLERİN SOSYAL, SİYASAL, EKONOMİK, DİNÎ VE KÜLTÜREL YAŞANTIYA ETKİLERİ

Bir memleketin fizikî şartlarının, iklim ve bitki örtüsünün, ırmak ve göllerinin, yerüstü ve yeraltı zenginliklerinin, o memleket üzerinde yaşayan insanların sosyal, siyasal, ekonomik, dinî ve kültürel yaşantılarına yön vereceği muhakkaktır. Tarihin erken dönemlerinden günümüze kadar, bu hep böyle olmuştur. Daha önceki bölümlerde yaptığımız gibi, yine örnekler vermek suretiyle konuya açıklık getirmeye çalışalım.

Bilindiği üzere, Mezopotamya medeniyetinin temelini atanlar Sümerler'dir.⁸² Fakat bu medeniyet, birden bire ortaya çıkmamıştır. Onu hazırlayan birtakım sebepler vardır. Her şeyden önde Sümerler, MÖ. 4. Binyılın ortalarında (MÖ. 3500'lerde)

⁸² Sümerler hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: F. Kınal, Eski Mezopotamya Tarihi, A. Ü. D. T. C. F. Yayını, Ankara 1983, s. 37-61, 93-98, 181-197; K. Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 59-73; E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2015, s. 21-52; S. Leonard Wolley, The Sumerians, New York 1965; Harmut Schmökel, Das Land Sumer, Stuttgart 1956; S. N. Kramer, Sümerler. Çeviren: Özcan Buze, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002; S. N. Kramer, History begins at Sumer, New York 1959; Jean Bottero-M. Joseph Steve, Ewvel Zaman İçinde Mezopotamya. Çeviren: A. Tatlıer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

Güney Mezopotamya'ya geldikleri zaman⁸³, bu bölge bataklık- larla kaplı idi. Onların yaptığı ilk iş, Dicle ve Fırat nehirlerinin sebebiyet verdiği bu bataklıkları kurutmak oldu. Ardından, bu bölgede etrafı sularla çevrili şehirler⁸⁴ inşa ettiler.

“Sümerler’in inanişına göre, yeryüzündeki bütün yaratıklar ve varlıklar tanrının malı idi. Fakat tanrının olan bu toprakları verimli hale getirebilmek için, bataklıkları kurutmak, suları kanallarda toplamak gerekiyordu. Bütün bu büyük ve zor işleri, ancak müşterek emekle başarabilirlerdi. Böylece bütün şehir halkı, birlikte kanallar açıyorlar, toprağı birlikte işliyorlar ve yetişen ürünleri de yine birlikte topluyorlardı. Toplanan ürünler ise mabede getiriliyordu. Mabette toplanan ürünler, rahip memurların kontrolünde idi. Bu rahip memurlar, mabede kimin ne getirdiğini ve ne kadar getirdiğini kendi yöntemlerine göre kaydediyorlardı. Daha sonra, her ailenin ihtiyacı oranında bu ürünler paylaştırılıyordu. İhtiyaç fazlası ile de kereste, taş ve maden gibi memlekette mevcut olmayan maddeler, dış ülkelerden satın alınıyordu”.⁸⁵ İşte Mezopotamya’nın coğrafi şartları neticesinde, Sümer şehir devletlerinde **“emekte ve nimette müştereklik”** esasına dayanan yeni bir idare şekli, yeni bir rejim doğmuştu. Batılı tarihçiler, bunu bir çeşit **“ilkel sosyalizm”** olarak nitelemişlerdir. Fakat bu sosyalizm, gücünü tanrıdan aldığı

⁸³ Sümerler’in Mezopotamya’ya Orta Asya’dan gelmiş olabilecekleri yolundaki kanaat, bilim adamlarının büyük bir kesimi tarafından paylaşılmaktadır. Ancak onların Güney Mezopotamya’ya karadan mı yoksa denizden mi geldikleri, tam olarak bilinmemektedir. Bize göre onlar, Güney Mezopotamya’ya denizden gelmiş olmalıdırlar. Doğrusunu söylemek gerekirse, İngiliz ekolü de onların deniz yoluyla Basra Körfezi’ne geldikleri ve oradan Güney Mezopotamya kıyılarına çıktıklarını kabul eder. Bu hususta bkz: E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2015, s. 26.

⁸⁴ Sümer şehirleri, Dicle ve Fırat kıyılarında boncuk taneleri gibi dizilmişlerdir. Eridu, Ur, Uruk, Umma, Lagaş, Larsa, Şuruppak, İsin, Sippar ve Nippur, bu şehirlerin önde gelenleri arasında yer almaktadır.

⁸⁵ F. Kınal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara, 1983, s. 37.

için, ona “**mabet sosyalizmi**” veya “**teokratik sosyalizm**” adı verilmektedir.⁸⁶

Ancak unutmamak lâzımdır ki, yer yenilik birtakım problemleri de beraberinde getirmektedir. Gerçekten, sözünü ettiğimiz teokratik rejimin gereği olarak rahipler, mabede getirilen ürünlerin cinsini ve miktarını, başlangıçta resimler halinde kaydediyorlardı. Bu kaydetme usulü, doğal olarak pek çok güçlükler yaratıyordu. İşte bu yüzden, daha pratik bir kayıt şekli getirilmiş, resim ve şekillerin yerini çizgiler almış ve nihayet bu da MÖ. 3200’lerde çivi yazısı şekline dönüşmüştü.⁸⁷ Sümerler’in icat ettiği bu yazıya “**çivi yazısı**” adını verenler, batılı bilim adamlarıdır. Çünkü onlar, hece esasına dayanan bu yazıdaki işaretleri çiviye benzetmişlerdir. Ancak söz konusu yazıyı icat eden Sümerler’in bu yazıya nasıl bir isim verdiklerini ne yazık ki bilmiyoruz. Bildiğimiz tek şey, bu yazının dilinin Sümerce olması, Sümerce’nin de tıpkı Türkçe gibi, Ural-Altay dil grubuna girmesidir.⁸⁸

Netice olarak Sümerler, oturdukları toprakların jeopolitik şartları icabı, mabet ekonomisine⁸⁹ dayanan yeni bir rejim ortaya koymuşlar, bu rejimin şartlarının zorlaması karşısında da tarihte ilk defa olarak yazıyı icat etmişlerdi.

Yazı, medeniyet tarihi açısından öylesine büyük bir buluştur ki, Sümerler, sırf bu yüzden bile, haklı olarak dünya medeniyet tarihinde son derece önemli bir yer işgal ederler.

Ayrıca şunu da belirtmek lâzımdır ki, Yunanca’da “**iki nehir arasındaki ülke**” anlamına gelen Mezopotamya, Dicle ve

⁸⁶ Hartmut Schmökel, Das Land Sumer, Stuttgart 1956, s. 81; F. Kinal, a. g. e., s. 37.

⁸⁷ E. Memiş, “Yazının Tarihi”, Kelime Dergisi, Sayı 6, Konya 1986, s. 37.

⁸⁸ Fritz Hommel, Geschichte Babyloniens und Assyriens, Vol. I, Berlin 1885, s. 252; S. N. Kramer, Sümerler. Çeviren: Özcan Buze, İstanbul 2002, s. 35.

⁸⁹ Demek oluyor ki, Sümerler zamanında mabet sadece dinin değil, ekonominin de merkezi idi.

Fırat nehirlerinin buraya hayat vermelerinden olacak, son derece verimli topraklara sahipti. Üstelik Mezopotamya, Asya ile Akdeniz arasında yer alıyordu. İşte bu yüzden ki Mezopotamya, tarihi boyunca, kurumakta ve suları çekilmekte olan Asya steplerinden kaçan ve sulak topraklar arayan kavimlerin ilk hedefi olmuştur. Diğer taraftan, aynı kuraklık felâketine uğrayan Arabistan dahi, zaman zaman çöl çocuklarını⁹⁰ bu verimli topraklara sevk etmiş, böylelikle Mezopotamya'nın etnik yapısı da kendiliğinden değişmiştir.⁹¹

Eski Önasya üçgeninin diğer bir köşesini oluşturan Mısır da, tıpkı Mezopotamya örneğinde olduğu gibi, hayatîyetini ve varlığını, topraklarını sulayan Nil nehrine borçlu idi. Gerçekten Nil, Mısır için her şey demektir. Tarihçi Herodotos, “**Mısır, Nil’in bir armağanıdır**”⁹² derken, bu değişmez hakikati vurgulamaya çalışıyordu. Doğrusunu söylemek gerekirse, Herodotos’a hak vermemek mümkün değildir. Çünkü her şeyden önce, Mısır halkına zenginlik ve refah sağlayan yegâne vasıtadır Nil nehri idi. Zira Nil nehri, yılın belli mevsimlerinde muntazam olarak taşıyıp, tekrar yatağına çekilirken verimli bir kil tabakası bırakıyordu. Bu verimli toprağı işleyen Mısır çiftçisi, yılda en az iki veya bazen üç kez ürün alabiliyordu. Diğer taraftan Nil nehrinin kumları arasında altın zerrecikleri de mevcuttu. Firavunlar bunu gayet iyi değerlendirerek, Mısır’ı eskiçağ dünyasının en zengin ülkesi haline getirmişlerdi. Ekonomik güçlerinin doğal bir sonucu olarak da Önasya dünyasının siyasi kont-

⁹⁰ Burada geçen “çöl çocukları”ndan kasıt, Sami kavimlerdir. Anavatanlarının Arabistan olduğu kabul edilen Sami kavimlerinin ilki Akkadlar, ikincisi Amurrular, üçüncüsü de Aramiler’dir. Her üçünün de Mezopotamya tarihine ve medeniyetine önemli katkıları olmuştur. Bu hususta geniş bilgi edinmek için bkz: E. Memiş-C. Bülbül, Amurrular (Araplar’ın En Eski Ataları), Elazığ 2012, s. 5-10; E. Memiş- C. Bülbül, Eskiçağda Göçler, Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2014, s.17-47, 135-142.

⁹¹ F. Kinal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983, s. 14.

⁹² Herodotos, II, 5.

rolünü ellerine geçirmişlerdi.⁹³ Gerçekten, MÖ. 1400-1350 yılları arasına tarihlenen ve Eski Önasya tarihinde “**Amarna Çağı**” olarak bilinen dönemde, zamanın büyük devletleri arasında yer alan III. Babil (Kaslar) ve Mitanni krallıkları, ekonomik bir bunalmaya girdiklerinden, devamlı surette Mısır firavunlarından altın talebinde bulunuyorlardı.⁹⁴

Fakat Nil’in Mısır’a verdikleri bunlarla bitmiyordu. Mısırlılar, modern takvimin esasını teşkil eden mutlak kronolojiyi de yine Nil nehri sayesinde meydana getirmişlerdir. Tarihçi Herodotos, bu konuda da şunları söylemektedir: “**İnsanlar arasında mevsimleri on iki bölüme ayırıp, ilk olarak yılı bulanlar Mısırlılar’dır; ayları ise yıldızlara bakıp hesaplayarak bulmuşlardır. Mısırlılar, bana kalırsa, yılı Yunanlılar’dan daha ilmî olarak hesaplamışlardır. Çünkü Yunanlılar, mevsimleri denkleştirmek için, yıla iki yılda bir, bir ay katarlar, Mısırlılar ise on iki ayın her birini 30 gün sayarlar ve yıla açıktan 5 gün ilave ederler. Böylece mevsimler periyodik olarak aynı zamanlarda gerçekleşir.**”⁹⁵

Doğrusunu söylemek gerekirse, Eski Mısır’da modern anlamıyla takvim sistemi, yani olayları tarihleme fikri, daha Orta Devlet zamanında (MÖ. 2050-1650) başlamıştı. Bu devirde Amon rahipleri, dinî maksatlar için, Nil’in taşması ile Sirius yıldızının (Köpek Burcu) ufukta görünmesinin aynı zamana rastladığı günü kutsal kabul etmişler ve bugünü kutlamak için, yazıyla papirüslere kayıtlar düşmüşlerdir. Borchardt isimli Alman Egiptoloğu, bu karşılaşmanın 1461 yılda bir vuku bulduğunu

⁹³ E. Memiş, Tarih Metodolojisi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 6. Baskı, Bursa 2014, s. 28.

⁹⁴ F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 98-99; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 13. Baskı, Bursa 2015, s. 107.

⁹⁵ Herodotos, II, 4.

doğru olarak hesap etmiştir. Gerçekten, eski Mısırlılar, seneyi 30'ar günlük 12 ay kabul ediyorlar ve her seneye açıktan 5 gün ilave ediyorlardı. Yani bir sene; $12 \times 30 = 360 + 5 = 365$ gün oluyordu. Oysaki hakiki güneş yılı, 365 gün + $\frac{1}{4}$ gün idi. Buna göre, yukarıda sözü edilen kutsal karşılaşma her yıl aynı güne rastlamıyordu. İşte bu $\frac{1}{4}$ günlük, yani 6 saatlik farklar, üst üste 1461 yılda, tam bir seneyi buluyordu. Bunu matematiksel olarak şöyle ifade edebiliriz:

$$1461 \times 6 \text{ saat} = 1766 \text{ saat etmektedir.}$$

$$1 \text{ gün} = 24 \text{ saat olduğuna göre}$$

$$8766 : 24 = 365 \text{ gün} + 6 \text{ saat etmektedir.}$$

$$\text{Demek ki } 1 \text{ yıl} = 365 \text{ gün} + 6 \text{ saat'tir.}$$

Başka bir deyimle, Nil'in taşması ile Sirius yıldızının doğuşunun aynı güne rastlaması için, tam 1461 senenin geçmesi gerekiyordu. Mısır vesikalarında, bu kutsal karşılaşmanın vuku bulunduğu yıllar kaydedilmiştir.⁹⁶

Görülüyor ki Mısırlılar, uzun süren hesaplamalar neticesinde, güneş yılına göre, bir senenin tamı tamına 365 gün 6 saat olduğunu doğru olarak hesap etmişlerdir. O halde, günümüzde kullanılan ve güneş yılına dayanan modern takvimin esasını, Gregorien Takvimi'ne ya da Julien Takvimi'ne dayandırmak, bir bakıma yanlıştır, denilebilir. Çünkü bu son iki takvimin esasları zaten Mısır Takvimi'ne dayanmaktadır. Öyleyse, bugünkü modern takvimin temelini Mısır Takvimi'ne dayandığını rahatlıkla söyleyebiliriz.⁹⁷

Nil aynı zamanda, Mısır ulaşım sisteminin vazgeçilmez nimetlerinden biriydi. Hakikaten, son derece düzgün bir rejime

⁹⁶ E. Memiş, Tarih Metodolojisi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 6. Baskı, Bursa 2014, s. 40.

⁹⁷ E. Memiş, a. g. e., s.40.

sahip olan Nil Nehri üzerinde sandallar ve kayıklarla ulaşım problemi büyük ölçüde hallediliyordu. Ayrıca, Nil nehrinde tutulan muhtelif balık türleri, Mısırlı balıkçılar için güzel bir geçim kaynağı idi.

Nil'in nimetlerini saymakla bitirmemiz mümkün değildir. Mısır hakkındaki söyleyeceklerimizi burada noktalarken, şunu yeniden hatırlatalım ki; **Mısır medeniyeti demek, Nil nehri demektir. Nil hayattır, Nil tarımdır, ticarettir, ekonomidir. Nil, takvimdir. Mısırlının inancı gereği, Nil tanrıdır.**⁹⁸

Mısır ve Mezopotamya'yı örneklerle gözler önüne serdikten sonra, şimdi de Eski Önyasya üçgeninin üçüncü köşesini oluşturan Anadolu'yu ele alalım.

Haritaya biz göz atacak olursak, Anadolu'nun, Asya, Avrupa ve Afrika kıta'ları tarafından çevrelendiğini ve Asya ile Avrupa kıta'ları arasında da bir köprü vazifesi yüklendiğini görürüz. Bu köprü, güneydoğudan Mezopotamya ve Mısır gibi Eski Doğu, batıdan ise Akdeniz medeniyetlerinin oluşturduğu Eski Batı dünyaları tarafından çevrilmiştir. Bu durum, Anadolu'ya bir kültür aracılığı görevi vermiş gibidir.⁹⁹

Gerçekten, tarihin en eski devirlerinden itibaren Anadolu, doğudan ve batıdan birçok kavmin istilâsına maruz kalmış, pek çok medeniyete beşiklik etmiştir. Bu yüzdendir ki Anadolu, Doğu ve Batı kültür unsurlarının iç içe karışıp kaynaştığı bir bölge durumuna gelmiştir. Nitekim daha MÖ. 3. Binyıldan itibaren değişik kökenli birçok kavmin bir arada yaşaması ve bu

⁹⁸ E. Memiş, a. g. e., s. 29.

⁹⁹ E. Memiş, "Anadolu'nun Eski Şark ve Eski Garp Dünyaları Arasındaki Yeri", S. A. M. Selçuk Dergisi, Sayı 1, Konya 1986, s. 59.

durumun asırlarca devam etmiş olması, bunun ne güzel ifadesidir.¹⁰⁰

Anadolu'nun yeryüzü şekilleri, akarsuları ve iklim şartları da Anadolu tarihinin meydana gelmesinde büyük ölçüde rol oynamışlardır.

Gerçekten, Anadolu'nun kuzeyden ve güneyden yüksek sıradağlarla kuşatılmış olması ve pek az yerden geçit vermesi¹⁰¹, bu yönlerden yapılacak olan birçok kavimler göçüne imkân tanımazken, Batı Anadolu Bölgesi'ndeki dağların denize dik olarak uzanması, pek çok istilâcının, bu dağ oluklarından geçit bularak, Anadolu'nun ortalarına kadar ulaşmalarını mümkün kılmıştır. Ayrıca güney ve kuzey yönlerinde denize paralel olarak uzanan sıradağlar, Orta Anadolu'da yerleşen kavimlerin, bu dağların arkasında oturan kavimlerle kültürel münasebetlerini de engellemiştir. Örneğin, Karadeniz Bölgesi'nde kabileler halinde yaşayan ve Hitit Devleti'ni, kuruluşundan yıkılışına kadar devamlı olarak rahatsız eden barbar Gaşka¹⁰² kavimlerine ulaşmak ve onları kültürel yönden etki altına almak mümkün olmadığı gibi, Toroslar'ın arkasında oturan Kizzuvatna Krallığı

¹⁰⁰ E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 13. Baskı, Bursa 2015, s. 3.

¹⁰¹ Bu geçitler, Kuzey Anadolu'da Zigana ve Kop geçitleri ile Güney Anadolu'da Gülek Boğazı, Beylan Geçidi ve Arslanlı Bel geçitleridir. Güney Anadolu'daki geçitler hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: U. Bahadır Alkım, "Sam'al ile Asitawandawa Arasında-ki Yol", Belleten XXIV, Sayı 95, Ankara 1960, s. 349-401.

¹⁰² Gaşkalar hakkında bilgi edinmek için bkz: Von Schuler, Die Kaskaer, Berlin 1965; E. Memiş, "MÖ. 2. Binyılda Hitit- Gaşka Münasebetleri", II. Uluslararası Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun 1990, s. 103-110; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 13. Baskı, Bursa 2015, s. 50-62.

ğı¹⁰³ da, bu dağlar yüzünden, Anadolu kültürünün değil, daha ziyade Mısır kültürünün etkisi altında kalmıştır.¹⁰⁴

Van merkez olmak üzere, Doğu Anadolu Bölgesi'nde MÖ. 9.-6. yüzyıllar arasında önemli bir siyasi güç olarak ortaya çıkan Urartu Devleti¹⁰⁵ de, bulunduğu mevkiinin çok sağlam ve ulaşılmaz olması nedeniyle, uzun süre Asur krallarına baş eğmemiştir.

Anadolu insanının sosyal ve ekonomik yaşantısı üzerinde iklim faktörünün de büyük etkileri olduğunu unutmamak lâzımdır. Bilindiği üzere Anadolu'da, birbirinden farklı üç çeşit iklim görülür:

1. Akdeniz İklimi, 2. Karadeniz İkimi, 3. Karasal İklim

Akdeniz iklimi, Akdeniz ve Ege bölgelerinde görülür. Bu iklimde yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise ılık ve yağışlı geçer. Karadeniz ikliminde ise her mevsim yağışlıdır. Bunda, bölgenin sık ormanlarla kaplı olmasının da büyük rolü vardır. Karasal iklim, Orta Anadolu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da görülür. Bu iklimde yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise oldukça soğuk geçmektedir. Bundan başka yaz ile kış ve gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farkları da büyüktür.¹⁰⁶

Görülüyor ki, iklim şartları, Anadolu insanına ne yapması gerektiği hususunda bir yön tayin etmiştir. Bu nedenle, Anadolu'da yerleşen siyasi toplulukların ekonomik hayatı, genellikle

¹⁰³ Kizzuwatna Krallığı hakkında bilgi edinmek için bkz: A. Goetze, Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography, Yale Oriental Series 22, New Haven 1940.

¹⁰⁴ E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 13. Baskı, Bursa 2015, s. 4.

¹⁰⁵ A. H. Sayce-D. Litt, "The Kingdom of Van (Urartu)", CAH III, chp. VIII, Cambridge 1970, s. 169-183; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 13. Baskı, Bursa 2015, s. 140-217.

¹⁰⁶ E. Memiş, Tarih Metodolojisi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 6. Baskı, Bursa 2014, s. 31; E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, Bursa 2015, s. 104.

tarıma dayanmak mecburiyetinde idi. Çünkü bu devirlerde henüz denizin nimetlerinden faydalanma yolları bilinmiyordu. Fakat Anadolu'daki ziraat ekonomisini Mısır ve Mezopotamya ile bir tutmak doğru olmaz, çünkü Anadolu nehirlerinin hiçbiri, Mısır'ın can damarı sayılan Nil nehrinin yaptığını yapamıyordu. Bilindiği gibi Nil nehri, taştıktan sonra bereketli bir çamur tabakası bırakıyordu. Ayrıca Mezopotamya'da olduğu gibi, düz bir araziye kanallar açmak suretiyle sulamak da, arızalı bir durum arz eden Anadolu toprakları için söz konusu olamazdı.¹⁰⁷ Bu yüzden, Anadolu sakinlerinin ziraata dayanan ekonomik hayatları bir yerde yağışlara bağlı idi. Havaalar iyi gittiği takdirde bol ürün alınıyor, bunun tersi olursa kıtlık tehlikesi ile karşı karşıya kalınıyordu. Bu sebeplerden dolayıdır ki, Hitit kralları devamlı olarak sefer etmek ve özellikle Mümbit Hilal Bölgesi'nden sağladıkları ganimetle geçinmek yolunu tutuyorlardı. Anadolu'nun ziraata elverişli olmayan dağlık bölgelerinde ise halk, hayvancılıkla geçiniyordu. Nitekim Van bölgesinde MÖ. 9.-6. yüzyıllar arasında büyük bir devlet kuran Urartular'ın da ekonomik hayatı tamamen hayvancılığa dayanıyordu.¹⁰⁸

Anadolu'nun tarihî coğrafyasından söz ederken, yeraltı zenginliklerini ve özellikle de maden cevherlerini unutmamak lâzımdır. Hele hele bunlardan bakır madeninin son derece önemli ve apayrı bir yeri vardır Anadolu tarihinde. Aklınıza şöyle bir soru gelebilir belki: **“Bakır madeni Anadolu tarihi ve medeniyeti içerisinde niçin böylesine önemli bir yer işgal ediyor?”** Bunun cevabını aşağıdaki satırları okuyunca daha kolay anlayacağınız kanaatindeyim.

Bilindiği üzere, Mısır ve Mezopotamya'da, MÖ. 4. Binyılın sonlarında (takriben MÖ. 3200'lerde) tarihî devirler başladı

¹⁰⁷ F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 7.

¹⁰⁸ F. Kınal, a. g. e., s. 8

zaman, Anadolu henüz tarih öncesi çağlarını yaşıyordu. Çünkü yazıyı tanıımıyordu. Bu yüzden, MÖ. 4. ve 3. Binyıl Anadolu tarihini aydınlatacak yazılı vesikalara sahip değiliz. Bununla beraber, Anadolu'nun MÖ. 3. Binyıl tarihinin son çeyreğine kısmen de olsa ışık tutan yazılı bir vesika mevcuttur. Bu, MÖ. 2350-2150 yılları arasında Mezopotamya'da güçlü bir devlet kuran Akkad¹⁰⁹ imparatorlarından Sargon'un torunu Naram-Sin'e ait olan ve Şartamhari metinleri olarak tanınan yazılı vesikaların Hattuşaş'ta ele geçirilen bir kopyasıdır.¹¹⁰ Bu vesikada Akkad kralı Naram-Sin, Fırat nehrini geçtiğini ve Anadolu topraklarına girdiğini, fakat Hatti kralı Pampa'nın liderliği altında toplanan 17 Anadolu kralının bir ittifak oluşturarak kendisine karşı mücadele ettiklerini ve onları yenilgiye uğrattığını anlatmakta, ardından da Anadolu'dan Mezopotamya'ya ganimet olarak götürdüğü malların bir listesini vermektedir. Bu listede bol miktarda bakır madeninden bahsedilmesi oldukça dikkat çekicidir.¹¹¹ Naram-Sin'in Anadolu topraklarına girmesi hadisesi, yaklaşık olarak MÖ. 2250'lere tarihlenmektedir.

Nitekim Akkad İmparatorluğu'nun çökmesinden¹¹² birkaç asır sonra, Anadolu şehirlerinde yeniden Mezopotamyalılarla karşılaşırız. Bunlar, ticaret yapmak amacıyla kervanlarla Anadolu'ya gelen Asurlu tüccarlardır. Bu tüccarlar, Anadolu

¹⁰⁹ Akkadlar ve onların kurduğu Akkad İmparatorluğu hakkında bilgi edinmek için bkz: F. Kinal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara 1983, s. 75-86; K. Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İstanbul 2006, s. 75-85; E. Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2015, s. 53-80; Marc Van De Mieroop, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi* (İÖ. 3000-323), Çeviren: Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2004, s. 85-96.

¹¹⁰ H. G. Güterbock, *Zeitschrift für Assyriologie* 44, 1938, s. 67-69.

¹¹¹ E. Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 13. Baskı, Bursa 2015, s. 25.

¹¹² Akkad İmparatorluğu'nu MÖ. 2150'lerde yıkanlar, Zağros dağlarının eteklerinde yaşayan Gutiler'dir. Gutiler hakkında bilgi edinmek için bkz: E. Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2015, s. 81-85; E. Memiş- C. Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2014, s.26-27.

şehirlerinin etrafında kurdukları “**Karum**” ya da “**Vabartum**” adı verilen pazar mahallelerinde oturuyorlar ve Anadolu’nun yerli halkıyla ticari ilişkilerde bulunuyorlardı. Ancak bu ticaretin karşılığı olarak, şehir beylerine, her yıl belli bir miktar vergi ödemek zorundaydılar.¹¹³

Asurlu tüccarlar Anadolu halkından genellikle bakır, gümüş, keçi kılı, yapağı(koyun yünü), keten alıyor, karşılığında kalay ve dokunmuş kumaş veriyorlardı. Hem kendi aralarındaki hem de Anadolu halkı ile yaptıkları alışverişleri de senetlerle vesikalandırıyorlardı. Özellikle Kayseri sınırları içerisindeki Kültepe (Kaniş) höyüğünde yapılan kazılarda¹¹⁴, Asurlu tüccarla ait bu ticarî ve hukukî nitelikteki vesikalardan binlercesi ele geçmiştir. Bu vesikalar, Asur çivi yazısı ile yazılmışlardı. Asurlu tüccarlara ait olan bu ticarî ve hukukî içerikli vesikalar, dolaylı olarak, MÖ. 2. Binyıl Anadolu’sunun sosyal, siyasal, ekonomik ve dini yapısı hakkında da bilgi vermektedirler.¹¹⁵

Görülüyor ki, bakır madeni, Anadolu medeniyetine çok şeyler kazandırmıştır. Her şeyden önce Anadolu halkı yazıyla tanışmış, böylece MÖ. 2. Binyılın başlarından itibaren Anadolu’da da tarihî devirler başlamıştır. Ayrıca Anadolu halkı, kendisinde bulunan bol miktardaki bakır madeni ile Mezopotamya’dan gelen kalayı karıştırarak tunç yapmasını öğrenmiştir. Daha da önemlisi, Asurlu tüccarların bırakmış olduğu vesikalar, MÖ. 2. Binyıl başlarındaki Anadolu tarihine ışık tutmuştur. Yer

¹¹³ E. Memiş, “Bakır Madenin Eski Anadolu Medeniyeti’nin Gelişmesindeki Rolü ve Önemi”, X. Türk Tarih Kongresi’nden ayırbasım, TTK Basımevi, Ankara 1990, s. 85.

¹¹⁴ Kültepe’de 1893 yılından günümüze gelinceye kadar yapılan kazılar hakkında bilgi edinmek için bkz: E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 13. Baskı, Bursa 2015, s. 73-75.

¹¹⁵ E. Memiş, “Bakır Madenin Eski Anadolu Medeniyetinin Gelişmesindeki Rolü ve Önemi”, X. Türk Tarih Kongresi’nden ayırbasım, TTK Basımevi, Ankara 1990, s. 84.

adları vasıtasıyla da Anadolu'nun bu devirdeki coğrafyası, şehirleri ve yolları kısmen de olsa tespit edilebilmiştir.¹¹⁶

Aktarmış olduğumuz bu bilgilerden sonra, bakır madeninin Anadolu halkına kazandırdıklarını aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

1. Anadolu, sahip olduğu zengin bakır yatakları dolayısıyla Asurlu tüccarların uğrak yeri olmuş ve bu sayede Mezopotamya'dan yazıyı (Asur çivi yazısı) öğrenmiştir.

2. Asurlu tüccarlara ait ticarî ve hukukî vesikalar yardımıyla MÖ. 2000-1750 yılları arasında, Anadolu'nun sosyal, siyasal ve ekonomik durumunu gözler önüne sermek mümkün olmuştur.

3. Bakır sayesinde, Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticarî ve kültürel ilişkiler gelişmiştir.

4. Ticaret amacıyla Anadolu kentlerinin dışına alışveriş merkezleri kuran Asurlu tüccarlar, Anadolu'nun yerli kadınlarıyla evlenmek suretiyle, Anadolu'nun etnik yapısında az da olsa değişimlere neden olmuşlardır.

Son olarak şunu söyleyebiliriz ki, bakır madeni, Eski Anadolu medeniyetinin gelişmesinde son derece etkin bir rol oynamıştır. Eğer zengin bakır yataklarına sahip olmasaydı, tarihî devirler, Anadolu'da belki de çok daha geç bir zamanda başlayacaktı.¹¹⁷

Anadolu bahsini kapamadan önce, coğrafi faktörlerin Anadolu halkının sosyal ve dinî yaşantısına nasıl yansıdığına da birkaç cümle ile temas edelim.

Bilindiği üzere, Anadolu halkının büyük bölümü ziraatla uğraşır. Akarsulardan sulama amaçlı yararlanmak mümkün

¹¹⁶ F. Kinal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 61.

¹¹⁷ E. Memiş, a. g. m., s. 85-86.

olmadığından¹¹⁸, toprağın iyi ürün vermesi, bir yerde yağışların iyi gitmesine bağlıdır. Havalar kurak gittiği zamanlar açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalınır. Bu yüzden Anadolu insanı, tanrıdan, özellikle Fırtına Tanrısı'ndan medet ummaktadır.

Görülüyor ki, Anadolu topraklarının durumu ve iklim şartları Anadolu insanının dinî inanışına da yansımıştır.¹¹⁹ Hakikaten Anadolu kavimleri, özellikle MÖ. 3. ve 2. Binyıllarda Fırtına Tanrısı Teşup'u baştanrı kabul etmişlerdir. Adı geçen tanrının eşi Hepat ise bereketi sembolize ediyordu.

Anadolu insanının geçimi ziraata dayandığı için, Hitit kraları ziraati koruyucu ve teşvik edici mahiyette birtakım düzenlemeler getirmişler, hattâ kanunlar çıkarmışlardır. Hitit kanunlarının bir bölümünün, "**Eğer bağlar bahçeler**" diye başlaması, bunun en açık delilidir.¹²⁰

Eski Doğu medeniyetleri ile ilgili söyleyeceklerimiz, şimdilik bunlardan ibaret. Gözlerimizi şimdi de Eski Batı Dünyası'na çevirelim. Eski Batı memleketlerinin coğrafi durumları, tarihlerini ne ölçüde etkilemiş, onlara neler kazandırmış, neler kaybettirmiş? Hep birlikte, yine örnekler vermek suretiyle izleyelim.

Eski Batı Dünyası denilince akla gelen ilk iki ülke, Yunanistan ve İtalya'dır. Her ikisi de Akdeniz medeniyetine büyük katkılarda bulunmuşlardır. Fakat Yunan medeniyeti, İtalya medeniyetinden (Etrüsk ve Roma medeniyetlerini kastediyoruz) daha eskidir.

¹¹⁸ Çünkü o zamanlarda, günümüzde olduğu gibi kanallar ve barajlar yoktu. Bu yüzden Anadolu'daki nehirler boşu boşuna akıyor, ancak toprağı sulamak için Anadolu halkı bu sulardan yararlanamıyordu. Rejimleri düzgün olmayan bu akarsulardan ulaşım da faydalanma imkânı yoktu.

¹¹⁹ Günümüzde de havalar kurak gittiği zaman, Anadolu insanı yağmur duasına çıkar. Demek ki, tanrıdan yağmur bekleme geleneğinin binlerce yıllık bir geçmişi vardır.

¹²⁰ F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 164.

Yunan medeniyetinin oluşmasında, hiç şüphe yok ki, coğrafi faktörlerin büyük payı vardır. Hatırlanacağı üzere, daha önceki bölümlerde Yunanistan'ın dağlık bir görünüm arzettiğini ve ziraat yapmaya elverişli pek az toprağı bulunduğunu, bu yüzden Yunanistan'da oturan kavimlerin, çok erken devirlerden itibaren gemicilik yapmaya başladıklarını ifade etmiştik.

Gerçekten, Yunanistan topraklarının tarım yapılabilen oldukça dar alanlarında da zeytin ve asma yetiştiriliyordu. Asmalardaki üzümlerden şarap üretiliyor, zeytinlerin ise yağı çıkarılıyordu. İşte bu iki ürün, Yunanistan'da imâl edilen son derece güzel ve dayanıklı çömlek ve sürahiler içerisinde Doğu Akdeniz limanlarına ihraç edilmiştir.¹²¹

Görülüyor ki, Yunanistan'ın ziraat yapmaya elverişli olmaması, buna karşılık etrafının denizlerle çevrili olması, bu ülkede yaşayan kavimleri, geçimlerini denizden daha doğrusu deniz ticaretinden sağlamaya zorlamıştır. Bunun neticesi olarak da, Yunanistan kavimleri, tarihin erken dönemlerinden itibaren denizin nimetlerinden yararlanmayı öğrenmişler, kısa zamanda da zenginleşmişlerdir.

Deniz ticareti onlara sadece zenginlik ve refah getirmemiş, en büyük kültür aracı olan yazıyı da kazandırmıştır. Gerçekten, Yunan tacirleri, Doğu Akdeniz ulusları ile ve özellikle de Fenikeliler'le¹²² yaptıkları yoğun ticarî münasebetler neticesinde Fenikeliler'den Fenike alfabesini almışlar ve bunu kendi dillerinin

¹²¹ E. Memiş, Tarih Metodolojisi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 6. Baskı, Bursa 2014, s. 35.

¹²² Doğu Akdeniz medeniyetleri içerisinde Fenike medeniyetinin önemli bir payı vardır. Sami orijinli bir kavim olan Fenikeliler'in dünya medeniyetine en büyük katkısı, harf esasına dayanan Fenike alfabesidir. Fenike yazısı önce Yunan, sonra da Latin alfabelerine kaynaklık etmiştir. Fenikeliler hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz: Sabatino Moscati, Fenikeliler. Çeviren: Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2004; E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, Bursa 2015, s. 191-207.

bünyesine uydurarak Yunan alfabesini meydana getirmişlerdir.¹²³

Netice olarak şunu söylemek mümkündür ki, Yunanistan, **“coğrafi imkânsızlıklarına”** çok şey borçludur. Toprakları geniş ve verimli olsaydı, Yunanistan kavimleri denizi ve deniz ticaretini akıllarına bile getirmeyeceklerdi. Denizi tanımadıkları zaman, Doğu milletleri ile karşılaşamayacaklar ve yazıyı öğrenemeyeceklerdi. Bütün bunlar, coğrafi imkânsızlıkların sağladığı imkânlar olarak telâkki edilebilir. Fakat şunu da belirtmekte fayda görüyoruz: Yunanistan’ın son derece engebeli bir ülke oluşu, burada siyasi birliğin kurulmasına her zaman engel teşkil etmiştir. Bu ise dış tehlikeler karşısında ülkeyi sık sık güç durum-lara düşürmüştür. Hâlbuki gerek Anadolu, gerekse Mısır ve Mezopotamya için, böyle bir durum hiçbir zaman söz konusu olmamış, bu ülkelerde siyasi birlikler kolaylıkla sağlanabilmiştir.¹²⁴

¹²³ A. M. Manseli Ege ve Yunan Tarihi, Ankara 1971, s. 127-129.

¹²⁴ E. Memiş, Tarih Metodolojisi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 6. Baskı, Bursa 2014, s. 35.

VI. COĞRAFÎ FAKTÖRLERLE GÖÇLER ARASINDAKİ BAĞLANTI

İnsanların tek tek ya da gruplar halinde bir yerden başka bir yere hareket etmesine “göç” adı verilir. “İnsanların doğdukları yerden başka yerlere geçici veya sürekli olmak üzere taşınması hadisesi” olarak da tanımlanan göçün çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenlerin bir kısmı doğrudan doğruya coğrafi şartlarla bağlantılıdır. Tarım alanlarının daralması, hızlı nüfus artışı, iklimsel değişiklikler ve bunun sonucunda ortaya çıkan kıtlık hadiseleri ya da deprem ve sel felâketi gibi doğa olayları, göçlerin coğrafi faktörlerle bağlantılı olan nedenleri arasında sayılmaktadır.

Nüfus fazlasını periyodik olarak dışarıya aktarma konusunda vereceğimiz en çarpıcı örnek, Arabistan yarımadasından gerçekleştirilen Sami göçlerdir. Sami kavimler umumiyetle Arabistan yarımadasına komşu olan ülkelere göç etmişlerdir.¹²⁵

Tarih sahnesine çıktıktan sonra değişik isimlerle anılan Samiler’in Arabistan yarımadasından göç etmelerinde iklimsel değişikliklerin yanı sıra, nüfusun aşırı derecede artması yüzünden ziraat ve hayvancılık yapılacak alanların daralması, önde gelen sebepler arasında gösterilmektedir. Samiler tarih boyunca dört kez Kuzey Arabistan’dan kuzeydoğu ve kuzeybatı istikametine göç etmişlerdir. Kaynaklardan öğrenebildiğimiz kadarıyla

¹²⁵ Albert T. Clay, The Empire of the Amorites, Yale University Press, New Haven 1919, s. 27.

ilk göç hareketi kuzeydoğu yönünde gerçekleşmiş, bu göçe iştirak eden Samiler, Mezopotamya'ya şehir kültürünü getiren Sümerler'in üzerine gelerek, Fırat ve Dicle boylarını istilâ etmişlerdir. Mezopotamya'yı istilâ eden bu ilk Sami dalgasının Akkadlar¹²⁶ olduğu kabul edilmektedir. Bu ilk göç hareketinin MÖ. 3. Binyıl başlarında cereyan ettiği tahmin edilmektedir. İkinci göç dalgası, Amurrular'ın (Martular) Filistin ve Suriye üzerine akışlarıdır.¹²⁷

Yazılı ve arkeolojik kayıtlardan anlaşıldığına göre, ikinci Sami göç dalgasını oluşturan Amurru Göçleri, MÖ. 2500-2000 yılları arasına tarihlenmektedir. I. Babil Sülalesi'ni (Eski Babil Devleti) kurarak, Babilonya toprakları üzerinde hâkimiyet tesis edenler, bu ikinci göç hareketiyle gelenlerdir. Amurrular, ilerleyen süreçte tüm Mezopotamya kentlerinin yönetimini ellerine

¹²⁶ Akkadlar hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: F. Kinal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara 1983, s. 75-86; Joan Oates, *Babil*. Çeviren: Fatma Çizmeli, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2004, s. 30-45; K. Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 75-85; Marc Van De Mieroop, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi* (İÖ 3000-323), Çeviren: Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2006, s. 85-95; S. N. Kramer, *Sümerler*. Çeviren: Özcan Buze, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, s. 86-94; E. Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2015, s. 53-80; E. Memiş- C. Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2014, s.17-34.

¹²⁷ Amurrular hakkında bilgi edinmek için bkz: Albert T. Clay, *The Empire of the Amorites*, Yale Universty Press, New Haven 1919; Kathleen M. Kenyon, *Amorites and Canaanites*, The Oxford University Press, London 1966; Giorgia Buccellati, *The Amorites of the Ur III Period*, Naples 1966; Alfred Haldar, *Who were the Amorites?*, Leiden 1971; F. Kinal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara 1983, s. 98-100; Bill T. Arnold, *Who were the Babylonians?*, Leiden 2005; E. Memiş, *İsrail Nereye Koşuyor?* (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi), Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2006, s. 26-30; E. Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2015, s. 94-105; Joan Oates, *Babil*. Çeviren: Fatma Çizmeli, Arkadaş Kitabevi Yayını, Ankara 2004, s. 57-64; K. Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 96-98; Robert M. Whiting, "Amorite Tribes and Nations of Second-Millennium Western Asia", *Civilization of the Ancient Near East*, vol. I-II, 2nd edition, New York 2006, s. 1231-1242; E. Memiş-C. Bülbül, *Amurrular* (Araplar'ın En Eski Ataları), Elazığ 2012; E. Memiş- C. Bülbül, *Eskiçağda Göçler*, Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2014, s.34-47.

geçireceklerdir. Amurrular'ın söz konusu bölgelere (Filistin-Suriye ve Mezopotamya) girmesiyle birlikte buralarda yaşayan kavim gruplarıyla karışıp kaynaşmalar meydana gelmiş, bu da etnik yapıyı önemli ölçüde değiştirmiştir.¹²⁸

Arabistan'daki nüfus fazlasının üçüncü kez dışarıya aktarılması hadisesi, "**Arami Göçleri**" olarak bilinir.¹²⁹ Bazıları bu göç hareketinin MÖ. 2. Binyıl ortalarında başladığını kabul ederken, bir kısım bilim insanı da onların ilk kez MÖ. 13. yüzyılda harekete geçtiklerini ileri sürmüşlerdir. Fakat bu göçlerin en yıkıcı olduğu dönem, MÖ. 11.-9. yüzyıllar arasındır. Asur kralları, bu iki asırlık zaman dilimi içerisinde, Arami kabilelerine karşı amansız bir mücadele vermişlerdir.¹³⁰ Arami Göçleri, Aramiler'i Suriye ve Mezopotamya'ya ve hattâ Güneydoğu

¹²⁸ E. Memiş-C. Bülbül, Amurrular (Araplar'ın En Eski Ataları), Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2012, s. 6;

¹²⁹ Aramiler hakkında bilgi edinmek için bkz: F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 232-236; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 13. Baskı, Bursa 2015, s. 177-184; K. Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İstanbul 2006, s. 144-150; Ş. Günaltay, Yakın Şark III (Suriye-Filistin), TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 133-160; Paul E. Dion, "Aramaean Tribes and Nations of First-Millennium Western Asia", Civilization of the Ancient Near East, Vol. I-II, 2nd edition, New York 2006, s. 1281-1294; W.F. Albright, "Syria, The Philistines and Phoenicia", CAH II/2, chp. XXXIII, Cambridge 1975, s. 507-536 (Bu makalenin 529-536. sayfaları arasında Aramiler'in ortaya çıkışı ile ilgili çok önemli bilgiler verilmektedir); Marc Van De Mieroop, Antik Yakındoğu'nun Tarihi (İÖ 3000-323), Çeviren: Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2004, s. 239-240; I. J. Gelb, "The Early History of the West Semitic Peoples", JCS 15, 1961, s. 27; E. Memiş-C. Bülbül, Eskiçağda Göçler, Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2014, s.135-142.

¹³⁰ Asur krallarının Aramiler'e karşı verdikleri mücadele hakkında bilgi edinmek için bkz: E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2015, s. 224-230; 232-237;238-243; K. Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İstanbul 2006, s. 144-150; F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 233, 254, 266-267; E. Memiş-C. Bülbül, Eskiçağda Göçler, Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2014, s. 137-141.

Anadolu'ya taşırken, onların akrabaları olan İbraniler'i de Filistin'e yöneltmiştir.¹³¹

Samiler'in dördüncü büyük göçü ise, MS. 7. yüzyılda cereyan eden Müslüman Araplar'ın başta Mezopotamya olmak üzere, bir taraftan Filistin ve Suriye'ye, diğer taraftan da Mısır'a ve Kuzey Afrika'ya yayılmaları hadisesidir. Bu yayılma, İber Yarımadası da dâhil olmak üzere, Afrika'nın kuzeybatı ucundan Asya'nın ortalarına ve hattâ Hindistan içlerine kadar devam edecek ve bir müddet için de olsa, bu bölgeler Arap hâkimiyeti altında kalacaklardır.¹³²

Kıtlık ve toprak yetmezliği yüzünden meydana gelen göçlerin başında, daha önceki bölümde de sözünü ettiğimiz Ege Göçleri gelmektedir. MÖ. 13. yüzyılın sonlarıyla 12. yüzyılın başlarında olmak üzere iki aşamada meydana gelen Ege Göçleri'ne iştirak eden kavimlerin en büyük sorunu, MÖ. 13. yüzyılın son çeyreğinde baş gösteren kıtlık hadisesidir. Kıtlık sadece Ege ve Akdeniz adalarında değil, Yunanistan ve Anadolu topraklarında da yaşanmaktadır. Hitit İmparatorluğu'nun son kralı II. Şuppiluliuma zamanında Hitit ülkesi bile kıtlık yüzünden öylesine müşkül duruma düşmüştür ki, Mısır firavunu Merneptah (MÖ. 1236-1223) gemilerle Anadolu'ya zahire göndermiştir.¹³³ Bu bile Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasını

¹³¹ İbraniler, Eskiçağ Tarihi literatüründe "İsrailoğulları" olarak da bilinmektedir. Oniki kabileden oluşan İsrailoğullarının Hz. Musa'nın önderliğinde Mısır'dan çıkarak, kendilerine vadedilen Filistin topraklarına (Arz-ı Mev'ud) göç etmeleri, MÖ. 12. yüzyılda vuku bulmuştur. Tevrat'ın ilk 5 kitabı bu konuda ayrıntılı bilgi vermektedir. İsrailoğullarının göçü hakkında bkz: E. Memiş, İsrail Nereye Koşuyor? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi), Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2006, s. 65-72; E. Memiş-C. Bülbül, Eskiçağda Göçler, Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2014, s.121-142.

¹³² Ş. Günaltay, Yakın Şark III. (Filistin-Suriye), TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 34, n. 50.

¹³³ Marc Van De Mieroop, Antik Yakındoğu'nun Tarihi (MÖ. 3000-323), Çeviren Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2006, s. 227; Birgit-Brandau-Hartmut Schickert,

önleyememiştir. Çünkü bu göçlere iştirak eden kavimlerin bir kısmı hem yeterli besine ulaşmak, hem de kendilerine yeni yurtlar bulmak amacıyla Anadolu topraklarını baştanbaşa çığneyerek Suriye topraklarına girmişler, oradan da bir bolluk memleketi olan Mısır'ın kapılarına dayanmışlardır. Bu beklenmedik saldırılar, zaten kıtlık ve açlık yüzünden iyice zayıflamış olan Hitit İmparatorluğu ile Güneydoğu Anadolu topraklarında Hititlere bağlı tampon bir devlet olarak varlığını sürdürmeye çalışan Mitanni Devleti'nin sonunu getirmiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Egeli kavimlerin bir kısmı, firavunlarla yaptıkları uzun mücadelelerden sonra amaçlarına ulaşmışlar ve kendilerine yeni yurtlar bulmuşlardır.

Orta Asya'dan yapılan Türk göçlerini de yine aynı kategori içerisinde değerlendirmemiz icabeder. Yerli ve yabancı birçok bilim adamı Orta Asya'yı Türk'ün anayurdu olarak kabul etmektedirler. Ancak hemen belirtelim ki, Türkler Orta Asya'nın tamamında değil, belirli bir bölgesinde oturuyorlardı. Bu bölgenin sınırları da tam olarak belli değildir. Bununla birlikte son araştırmalar, Türkler'in ağırlıklı olarak Altay dağlarının eteklerinde yaşadığını göstermiştir.¹³⁴ Filolojik tetkiklerden anlaşıldığına göre Türkler, tarihi kesin olarak tespit edilemeyen bir dönemde, doğuya, batıya ve güneye doğru göç etmişlerdir. Birçok bilim adamı bu göçlerin muhtemel sebeplerini sıralarken, iklim şartlarının değiştiğine, büyük bir kuraklık felâketinin yaşandığına, hayvanlar için elzem olan otlak yerlerinin azaldığına ve eskiden mevcut olan bir iç denizin kurduğuna dikkat çekmektedirler. Bu olumsuzluklara doğal âfetler ve dış baskılar gibi

Hititler: Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu, Çeviren: Nazife Mertoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2003, s. 294-295.

¹³⁴ Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihi'ne Giriş, Enderun Kitabevi Yayını, 3. Baskı, İstanbul 1981, s. 9; Salim Koca, Türk Kültürünün Temelleri-1, Damla Neşriyat, İstanbul 1990, s. 12.

nedenleri de ekleyen bilim adamları, bazı Türk gruplarının ister istemez dünyanın başka bölgelerine göç etmek zorunda kaldıklarını ifade ederler.

İsrailoğulları'nın, MÖ. 1600'lerde yaşanan kıtlık ve kuraklık yüzünden, ikâmet ettikleri Kenan memleketini terkederek Mısır'a göç etmiş olduklarını Tevrat'tan öğreniyoruz.¹³⁵ İsrailoğulları buradaki yaşantılarını yaklaşık 400 yıl sürdürdükten sonra, Ege Göçleri'nin yaşandığı kargaşa ortamından yararlanarak, Hz. Musa'nın önderliğinde bu ülkeyi terkederek tekrardan eski topraklarına, yani Kenan diyarına (Arz-ı Mev'ud) dönüş yapacaklardır.¹³⁶

Yunanlılar'ın MÖ. 750-550 yılları arasında gerçekleştirdikleri büyük kolonizasyon (II. Yunan Kolonizasyonu) hareketinin¹³⁷ asıl nedeni de Yunan kentlerindeki nüfus fazlasını yeni kurulan kolonilere aktarmaktı. Bunun yanında Yunanlılar, söz konusu kolonileri, ürettikleri malları satacakları birer pazar yeri olarak görmüşlerdir. Toprak yetmezliği ve tarımsal alanların her geçen gün daralması nedeniyle, nüfus fazlasını yeni kurulan kolonilere aktarma faaliyetlerini de birer göç hareketi olarak değerlendirebiliriz. Bu örnekleri daha da çoğaltabiliriz. Ancak vermiş olduğumuz örneklerin yeterli olduğunu düşünüyoruz.

Görülüyor ki, belirli dönemlerde gerçekleştirilen göçlerin temel sebepleri arasında coğrafî faktörlerle bağlantılı olanların sayısı hiç de az değildir.

Tarihî coğrafya ile ilgili olarak bu teorik bilgileri aktardıktan sonra, şimdi de Eskiçağ'ın büyük coğrafyacıları ve eserleri hakkında bilgi verelim.

¹³⁵ Tekvin, XLVII, 27; E. Memiş, İsrail Nereye Koşuyor? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi), Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2006, s. 64.

¹³⁶ E. Memiş, a. g. e., s. 65-72.

¹³⁷ A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara 1971, s. 155-171.

VII. ESKİÇAĞ'IN BÜYÜK COĞRAFYACILARI VE ESERLERİ

Eskiçağ tarihini aydınlatan çivi yazılı belgeler, doğrudan doğruya coğrafya ile ilgili bilgiler vermezler. Örneğin, Hititler zamanındaki Anadolu coğrafyası tam olarak bilinmemektedir. Bununla beraber, tabletlerde geçen şehir, ırmak ve dağ isimlerinin idantifiye edilebilmesi için yoğun çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalardan biri, John Garstang ve O. R. Gurney'in birlikte kaleme aldıkları ve 1959 yılında yayımladıkları **"The Geography of the Hittite Empire"** isimli çalışmadır.¹³⁸ Söz konusu kitapta Hitit coğrafyasına ilişkin son derece önemli bilgiler yer almaktadır. Basım tarihi üzerinden 50 yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen, Eskiçağ tarihçileri tarafından kullanılmaya devam edilmekte, itibar görmektedir. Tarihî coğrafya üzerine kaleme alınmış bir başka çalışma ise A. Goetze'nin 1940 yılında yayımlanan **"Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography"** isimli eseridir. Bu çalışmada da Hitit çivi yazılı belgelerinin vermiş olduğu bilgilerden yola çıkılarak Kizzuwatna (bugünkü Çukurova bölgesi) ülkesinin sınırları, şehirleri, halkı ve kültürü hakkında önemli bilgiler aktarılmaktadır.¹³⁹ Prof. Dr. Füzuran Kınal tarafından 1953 yılında yayımlanan **"Arzawa Memleketlerinin Mevkii ve Tarihi"** isimli çalışma da Anadolu'nun tarihî coğrafyasına ilişkin önemli bilgiler aktaran ve

¹³⁸ John Garstang-O. R. Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, London 1959.

¹³⁹ A. Goetze, *Kizzuwatna and The Problem of Hittite Geography*, New Haven 1940.

hâlâ güncelliğini koruyan değerli bir eserdir.¹⁴⁰ Prof Dr. Hayri Ertem'in "**Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini**" isimli kitabı ise Anadolu'nun tarihî coğrafyasına katkıda bulunan çalışmaların her halde en önemlilerinden biri olsa gerektir.¹⁴¹ William M. Ramsay tarafından kaleme alınan ve Mihri Pektaş tarafından Türkçeye çevrilen "**The Historical Geography of Asia Minor**" isimli çalışma ise Klâsik Çağ Anadolu'sunun yer adları üzerine yapılmış en güzel ve en yararlı çalışmalardan biri olarak kabul edilmektedir.¹⁴² Çalışmamızın sonunda, bilinen bazı antik şehirler ile nehir ve dağ isimlerinin, bugün nerelere tekabül ettiğini gösterebilmek amacıyla listeler verilmiştir. Yararlı olacağını umuyoruz.

Eskiçağın büyük coğrafyacılarına gelince; Romalı ünlü hatip Cicero tarafından "*Tarihin Babası*" olarak nitelendirilen **Herodotos**, coğrafya ilminin de kurucusu kabul edilmelidir. Çünkü Herodotos, 9 kitaptan oluşan eserinde, gezip gördüğü ülkelerin coğrafi pozisyonları hakkında da, son derece ayrıntılı bilgiler vermektedir. Herodotos'un coğrafya ile ilgili olarak aktardıklarına geçmeden evvel, tarihçinin kimliği hakkında biraz bilgi verelim.

MÖ. 485-424 yılları arasında yaşayan Herodotos, Anadolu'nun Halikarnassos (Bodrum) kentinde doğmuştur. Anadolu, Güney Rusya, Suriye, Babil, Mısır, Kuzey Afrika ve Yunanistan'ı dolaşmış ve bir ara Atina'da yerleşmiştir. Bu tarihlerde Atina'nın başında Perikles bulunmaktaydı ve Güney İtalya'da Turioi kolonisini kurma hazırlıkları içerisindeydi. MÖ. 443 yılın-

¹⁴⁰ F. Kınal, Arzawa Memleketlerinin Mevkii ve Tarihi, Ankara 1953.

¹⁴¹ Hayri Ertem, Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini, A. Ü. D. T. C. F. Yayını, Ankara 1973

¹⁴² William M. Ramsay, The Historical Geography of Asia Minor, Tıpkı basım 1962; William M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası. Çeviren: Mihri Pektaş, M. E. B. Yayını, İstanbul 1960.

da kurulmuş olan bu koloniye birçok bilim adamıyla birlikte Herodotos da yerleşmiş ve yıllarca orada yaşayarak eserini yazmıştır. Sonraları Atina'ya dönen tarihçi, MÖ. 424 yılında orada ölmüştür.

“Historia” adını taşıyan ve 9 kitaptan meydana gelen tarihinin konusu, MÖ. 490-479 yılları arasında cereyan eden Pers-Yunan Savaşları¹⁴³ idi. Konusunu bu şekilde sınırlandırmış olmasına rağmen, tarihçi eserinde bütün gezip gördüğü memleketlerdeki milletler, bunların âdetleri, gelenekleri, idare şekilleri hakkında bilgi vermiş, böylece konusunun sınırları dışına çıkarak, eseri, genel bir tarih kitabı niteliği almıştır.

Herodotos'un hayatı ve çalışmaları hakkında bu kısa bilgiyi verdikten sonra, şimdi de eserinde geçen coğrafi bilgilerden bazılarını, aynen olduğu gibi aşağıya aktarıyor ve onun söylediklerini dikkatlerinize sunuyoruz.

Herodotos, II. Kitap/10'da Mısır'la ilgili olarak şunları söylemektedir: “Bu ülkenin en büyük bölümünü Mısırlılar, bana öyle geliyor ki, sular üzerinden kazanmışlardır, bunu bana rahipler de böyle söylemişlerdir. Ve Memphis'in ötesinde uzanan ve demin söylediğim dağların arası da herhalde denizin bir girintisiydi, ben böyle sanıyorum. Eğer şu küçük örnekleri büyük bir şey için göstermek uygun düşerse, tıpkı Troia'da¹⁴⁴,

¹⁴³ Pers-Yunan Savaşları, tarihte Doğu ve Batı dünyalarını karşı karşıya getiren ikinci büyük mücadeledir. Doğu ile Batı'nın bu ikinci büyük mücadelesinden de tıpkı Troya savaşlarında olduğu gibi, Batı'nın temsilcileri galip ayrılmışlardır. Bu hususta geniş bilgi edinmek için bkz: E. Memiş, Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi, Çizgi Kitabevi Yayını, 4. Baskı, Konya 2009, s. 51-77; Oğuz Tekin, Eski Yunan Tarihi, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2011, s. 73-84; A. M. Masel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara 1971, s. 272-294.

¹⁴⁴ Çanakkale Bölgesi.

Teuthrania'da¹⁴⁵, Ephesos'ta¹⁴⁶ ve Menderes Ovasında olduğu gibi diyebiliriz; ama bu bölgelerden gelen ırmakların hiçbiri beş ağız olan Nil'in, büyüklük bakımından bir tek ağız ile bile ölçüş-türülemez. Şüphesiz büyük işler gördükleri halde Nil ile büyüklük bakımından boy ölçüşemeyecek olan daha başka ırmaklar da vardır."

Herodotos, II. Kitap/11'de ise: "Mısır'dan pek uzak olmayan Arabistan'da Erythreia denilen denizi meydana getiren bir körfez vardır¹⁴⁷; bu körfezin uzunluğu ve darlığı söyleyeceğim gibidir. Körfezin dibinden deniz yoluyla ve kürekle, açık denize kadar kırk gündür; ama en geniş yerinde bir yakadan ötekine yarım günde geçilebilir. Ve bu denizde her gün kabarma ve çekilme olur. Öyle ise, demek ki, Mısır da eskiden buna benzer bir başka körfezdi; bu körfez kuzeyde bulunan denizden, Ethiopia'ya doğru bir girinti yapıyordu ve Arabistan körfezi de, güneydeki denizden Suriye'ye doğru uzanıyordu; dar bir kara şeridi boyunca, ters yönlerde uzanan iki körfezin, birbiriyle birleşmesi için pek az bir şey gerekecekti. Diyelim, günün birinde, Nil'in canı çekip bu Arap körfezine doğru sapmak istese, sularının taşıdığı millerin bu körfezi de, hiç olmazsa yirmi bin yılın sonunda, doldurmasını kim önleyebilir? Bana sorarsanız ben, hattâ onbin yılda da olur derim; öyleyse, ben doğmadan önce geçmiş olan zaman içinde, çok büyük bir körfezi doldurmuş olamaz mı?" diyerek, bu konudaki kuşklarını belirttikten sonra, II. Kitap/12'de Mısır'ın meydana gelişi konusundaki düşüncelerini şöyle aktarmaktadır: "Mısır'ın meydana gelişi konusunda

¹⁴⁵ Mysia'nın güneyinde bir Anadolu kenti. Mysia; Bursa, Balıkesir ve Çanakkale arasında kalan, MÖ. 2. Binyıl Hitit metinlerinde "Masa Memleketi" olarak anılan bölgedir.

¹⁴⁶ Bugünkü Efes harabeleridir. MÖ. 2. Binyıl Hitit metinlerinde ise Efes'in ismi "Apaşa" olarak geçer.

¹⁴⁷ Kızıldeniz ve Basra Körfezi.

ben, bana anlatılmış olan şeylere inanıyorum ve şunlara bakarak bunun böyle olduğunu tamamen kabul ediyorum: Mısır, çevresindeki topraklara bakarak, bir çıkıntı yapmaktadır, dağların üzerinde küçük deniz kabuklarına rastlanır ve tuzlu çöküllere özgü bir bitki örtüsü vardır (tuz, piramitleri bile kemiriyor); oysa Mısır dağları arasında, bir tek Memphis üzerindeki dağda kum bulunur. Öte yandan Mısır, ne bitişiğindeki Arabistan'a, ne Libya'ya, hatta ne de Arabistan'ın, üzerinde Suriyelilerin yaşadığı kıyı bölümünü meydana getiren Suriye'ye benzer; Mısır toprağı, ırmağın Ethiopia'dan taşıdığı alüvyon ve balçıktan oluşmuş kara ve yumuşak bir topraktır; Libya toprağı, biliyoruz, kırmızıya çalar ve oldukça kalın bir kum yaygısı ile örtülüdür; Arabistan ve Suriye'de ise toprağın üstü kil, altı taştır.”

Herodotos, Nil'in taşması ile ilgili olarak da şunları söylemektedir: “Nil taşıdığı zaman, yalnız Delta'yı değil, kimi yerlerde Libya ve Arabistan topraklarına da yayılır ve bu her iki yandan da, bazan daha az, bazan daha çok olmak üzere iki günlük yere kadar uzar gider. Irmak neden taşar, ne rahipler, ne de başkaları açıklayabildiler. Nil suları yaz gündönümünden başlayarak yüz gün süreyle kabarıyor, bu süre dolmaya yakın çekiliyor ve bütün kış boyunca, tâ yaz gündönümüne kadar, bir dere gibi kalıyor; niçin? Bunu yerlilerden öğrenmeyi çok istedim. Nil'e öbür ırmakların tersine bir rejim sağlayan bu özellik üzerine, bütün soruşturmalarına rağmen, hiçbir Mısırlı'dan aydınlatıcı bir şey öğrenemedim. Aydınlanmasını istediğim bu meseleden başka bir de, bütün akarsu yataklarından kalkan esintiye bir tek bu ırmakta rastlanmaz, neden? Bunu da öğrenmek istiyordum.” (II. Kitap, 19.)

“Bununla beraber, Nil sularının neden taşıdığını açıklamaya kalkışan bazı akıllı evvel Yunanlılar da çıkmıştır; üç görüş ileri sürülür ki, bunların ikisi bence anılmaya bile değmez; sadece

bulunsun diye yazacağım. Birincisi, taşmaları etesios rüzgârlarına bağlıyor, bu rüzgâr, ırmağı geriye sürer, suların denize akmasına engel olur, diyor. Ama Nil'in aynı şekilde taşıdığı, etesios rüzgârlarının başlamasından önce de görülmüştür. Bundan başka, eğer taşmanın nedeni bu rüzgârlar olsaydı, bu rüzgârlara karşı akan öbür ırmakların da, aynı şartlar içinde aynı etki altında kalmaları gerekirdi, kaldı ki bunlar daha küçük olduklarından akıntılarının karşı koyma gücü de daha azdır. Böyle ırmaklar Suriye'de çoktur, Libya'da çoktur ve hiçbirisi Nil rejimiyle ölçüştürülemez." (II. Kitap, 20.)

"İkinci açıklama birinciden çok daha az bilimsel, ama çok daha şaşırtıcıdır: Buna göre, Nil bu mucizeyi gösterir, çünkü o, Okeanos'tan çıkar, Okeanos da bütün yeryüzünü çevreler (II. Kitap, 21).

"Üçüncü açıklamaya gelince; öbürlerinden çok daha iyi görünse de o da onlar kadar saçmadır; zira neden olarak; karların erimesini gösterir¹⁴⁸ ; Nil, Libya'dan çıkar, Ethiopia'dan geçer, Mısır'a ulaşır. Nerede bulacak karı peki, mademki önce daha sıcak yerlerden dolanıp daha serincelerine daha sonra ulaşıyor? Bu gibi şeylere akli eren bir kimsenin ilk bakışta gözüne çarpacak olan aykırılık, olayı kara bağlarken, bu bölgede esen rüzgârların hep sıcak rüzgârlar olduğunun düşünülmemiş olmasıdır; ayrıca, bu bölge ne yağmur bilir, ne de kar; oysa kar yağdı mı arkasından beş gün içinde yağmur yağması kesin ve zorunlu bir tabiat olayıdır, demek kar yağmış olsaydı, burası yağmur alan bir bölge olacaktı. Üçüncüsü, insanların derisi sıcak yüzünden kara olur; çaylak ve kırlangıç bir yıldan öbür yıla buralardan hiç

¹⁴⁸ "Oysa doğru olan açıklama budur. Sular, karların erimesi ve Habeşistan'ın tropikal yağmurları yüzünden taşar. Anaxagoras ve daha sonra Strabon da aynı nedeni göstermişlerdir". Bu açıklama için bkz: Herodotos, Herodot Tarihi. Çeviren: Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi Yayını, İstanbul 1973, s. 560, n. 52.

ayrılmazlar ve İskit ülkelerinin kışından kaçan turnalar kışlık yuvalarını buralarda kurarlar. Nil'in içinden geçtiği bu bölgede, az da olsa kar yağsaydı, bu özelliklerin hiçbirisine rastlanmayacaktı; tabiat yasaları böyle bir düşünceye el vermez" (II. Kitap, 22).

"Bilinmeyen bir şeyi açıklamak için masala başvurarak Okeanos'tan söz açan adama gelince, bunu çürütmek bize düşmez. Çünkü bir Okeanos ırmağının varlığından hiç haberim yoktur ve bu adı uydurup şiire soku, Homeros'tur sanırım, ya da ondan sonra gelenlerden birisidir." (II. Kitap, 23).

"Şimdi bu görüşlerin eleştirisini yaptıktan sonra, bu sırlar hakkında benim kendi görüşümün ne olduğunu da açıklamak gerekirse, benim fikrimce Nil ırmağı yazın niçin kabarı, onu da söyleyeceğim. Güneş kış mevsiminde, fırtınalar yüzünden, başlangıçtaki dönencesinden sapar, Libya'nın ortasına doğru yönelir. Kısa bir açıklama için buna eklenecek bir şeyim yoktur; çünkü öyle görünüyor ki bu tanrı, bir bölgeye ne kadar yaklaşırsa orada kuraklık o kadar çok olur ve içinden geçen dereler de o ölçüde susuz kalır" (II. Kitap, 24).

"Yok eğer daha ayrıntılı bir açıklama isteniyorsa, o zaman şöyle diyeceğim: Libya'nın ortaları üzerinde güneş şu etkileri meydana getirir: Bölgede hava sürekli açıktır, toprak, soğuk rüzgârlar esmediği için, iyice sıcaktır, bunun için güneş buraların üzerinde yüzerken, yazın gökyüzünün ortasında durduğu zaman yaptığı etkinin aynısını yapar; suyu çeker ve atmosferin en üstteki bölümlerine basar; rüzgârlar suyu oradan alıp her yana taşırlar ve bu buharı damlacıklar halinde yoğunlaştırırlar ve bu bölgeden doğru esen rüzgârların, Notos¹⁴⁹ ve güneybatı rüzgârlarının, en çok yağmur yüklü rüzgârlar olması tabiidir. Hatta

¹⁴⁹ Güney rüzgarı.

gene bana öyle gelir ki güneş, Nil'den çektiği suyun hepsini yağmur olarak yağdırmaz, bir bölümünü de kendisi için saklar. Kış yumuşadığı zaman güneş yeniden gökyüzünün ortasındaki yerini alır ve o zaman öbür ırmaklardan da su çeker. Öbür ırmaklar o zamana kadar büyük su kütlelerini taşırlar, çünkü ülkelerini sulayan ve yol yol sel yatakları çizen yağmur sularıyla büyük ölçüde beslenirler; ama yazın yağmurdan yoksun oldukları ve ayrıca güneş tarafından da emildikleri için suları azalmaktadır. Nil, tersine: Suyunu güneş çeker, yağmur beslemez bir tek o vardır ırmaklar arasında, suları yazın değil de kışın çekilen: Demek ki gerçekte bütün öbür akarsular kadar o da güneşin etkisi altında kalmakta, ama kışın yalnız onun suları azalmaktadır. İşte bu olayı güneşe bu düşünce yoluyla bağlıyorum.” (II. Kitap, 25).

Netice olarak şunu söylemek mümkündür ki, vermiş olduğu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, Herodotos, Mısır'ın oluşumunu ve karakterini anlamıştır. Gerçekten, tarih açısından çok eski, jeoloji açısından ise yeni olan bu ülke, Nil'in taşıdığı alüvyonlardan meydana gelmiştir. Firavunlar çağından bu yana, toprak, denizden az da olsa yer kazanmıştır, toprak seviyesi de buna göre yükselmiştir. Nil'in bazı kollarında artık gemiler işleyemiyor. Serbonis Gölü kısmen dolmuştur. Mısır, deltanın güneyinde, Fayyum dışında, Herodotos'un dediği gibi, Nil'in iki kıyısında uzanan dar birer şeritten ibarettir. Yağmur olmadığı için toprak, bereketini Nil sularının taşmasına borçludur. Yalnız Nil sularının, kendiliğinden ya da insan eliyle açılan kanallarla suladığı topraklar ekilebilmektedir. Herodotos'un Delta ile Mısır'ın geri kalan bölgesi arasında, Memphis'in bulunduğu noktaya göre yaptığı ayırım doğrudur. Herodotos, Mısır'ı gerçeğe uygun olarak anlatmıştır.

Herodotos, İskit memleketinde hüküm süren uzun ve dondurucu kış mevsimi hakkında da: “Bu bölgede kış yaman olur. Bir fikir vermek için belirtiyorum: Sekiz ay süresince dayanılmaz soğuk olur, o kadar ki, yere su dökülse çamur olmaz ve ateş yakılsa çamurdan başka bir şey ele geçmez ve deniz donar. Kimmerler Bosphoros’u donar... Savaşta İskitler ordularını hendeğin öbür yakasına buz üzerinden geçirmişlerdir. Böylece kış sekiz ay sürer, öbür dört ayda da gene kuvvetli ayaz yapar. İskit kışı öbür ülkelerin kışından çok başka olur bu mevsimde, ki aslında yağmur mevsimidir, yağmurun damlası düşmez; oysa yazın yağmur hiç dinmez. Başka yerlere yıldırım düştüğü mevsimlerde buraya düşmez, ama yazın hemen hemen bütün bölgede düşer. Eğer kışın yıldırım düşerse bir mucize olmuş gibi şaşırırlar; bunun gibi deprem de ister yaz olsun, ister kış olsun İskitya’da bir mucize gibi karşılanır. Atlar soğuğa iyi dayanırlar, ama katırlar ve eşekler hiç dayanıklı değildirler; oysa öbür yerlerde tersine, soğukta kalan atlar kangrenden kırılırlar, buna karşılık eşekler ve katırlar dayanırlar” (IV. Kitap, 28).

“Bence bu bölgelerdeki boynuzsuz öküzlerin boynuz çıkarmalarına engel olan da gene soğuktur. Ve ben bu konuda Hemoros’un yetkesine dayanıyorum, çünkü şöyle diyor: “Kuzuların alınlarında boynuzların çabucak çıktığı Libya”.¹⁵⁰ Haklı olarak, sıcak ülkelerde boynuzlar erkenden çıkar demek istiyor. Ağır soğuk yapan ülkelerde, hayvanlar da zaten boynuzsuzdur, ya da boynuzluysa eğer, çok zor çıkar” (IV. Kitap, 29) demek suretiyle son derece inandırıcı ve mantıklı şeyler söylemektedir. Gerçekten, bugünkü Güney Rusya’ya tekabül eden İskit memleketi, geçmişte olduğu gibi, günümüzde de uzun ve şiddetli kışlarıyla tanınmaktadır.

¹⁵⁰ Homeros, *Odysseia* IV, 85.

Herodotos, Asur memleketinin iklimi ve yetiştirdiği ürünler hakkında da şunları anlatmaktadır: “Asurya’da yağmur dönemi kısadır; oysa tahıl köklerinin gelişmesi için yağmur gereklidir; bununla beraber sulama sayesinde ekin büyür, buğday gelişir; Mısır’dakine benzemez, ırmak kendiliğinden taşıp ekili toprağı basmaz; sulama insan eliyle ve sulama borularıyla yapılır. Zira bu kanalların en büyüğüne kayıklar da girebilir; bu kanal, ufukta kış güneşinin doğduğu nokta doğrultusundadır. Fırat’tan çıkıp başka bir ırmağa, yanında Ninive’nin kurulmuş olduğu Dicle’ye doğru akar. Bildiğimiz toprakların en bereketlisi bu topraktır ve en çok Demeter ürününü burası verir; buna karşılık incir, bağ ve zeytin gibi ağaç ürünleri yetişmez. Ama Demeter ürünleri bakımından o kadar iyi bir topraktır ki, en az bire ikiyüz ve bereket yıllarında bire üçyüz verir. Buğday ve arpa yapraklarının genişliği dört parmağı bulur. Darı ve susam, ağaç gibi boy verir; bu boyun ne kadar olduğunu biliyorum, ama söylemeyeceğim, çünkü şunu iyi bilirim ki, Babil’e gitmemiş olan bir kimse, tahıl için söylediklerime bakıp çoktan şüpheye düşmüştür. Burada insanlar, zeytinyağı kullanmazlar; yağı susamdan çıkarırlar. Bütün ovada palmyeler yetiştirilmiştir; çoğu yemiş verir, yiyecek, şarap ve bal yapılır; biz incire nasıl iyi bakarsak onlar da bunlara o kadar iyi bakarlar; Yunanlıların erkek palmye dedikleri ağacın yemişini hurma ağacına bağlarlar, bu yemişte bir çeşit sinek vardır, bu sinek hurma ağacının yemişi içine girek onu doldurur ve daldan düşmesini önler; çünkü erkek palmye yemişinde, geç yemiş veren incirde olduğu gibi, bu sineklerden bulunur” (I. Kitap, 193).

Eskiçağın önde gelen coğrafyacılarından biri de Eratosthenes’dir. Eratosthenes, MÖ. 275-194 yılları arasında yaşamıştır. Kendisi aynı zamanda matematikçi, tarihçi, filozof, ozan ve edebiyat eleştircisidir. Uzun yıllar, çağının en ünlü kitaplığı olan

İskenderiye Kütüphanesi'ni yönetmiştir. Dünyanın çevresini en dakik şekilde ölçen ilk bilgidir. Yaz ortasında öğle vakti güneşin Asuvan'a dikey olarak geldiğini keşfetmiş ve İskenderiye ile Asuvan arasındaki güneşin meydana getirdiği açıyı ölçmüş ve bunun, dairenin 1/50'si olduğunu hesaplamıştır. İskenderiye ile Asuvan arasındaki uzaklık 5000 (beşbin) stadia olduğuna göre, dünyanın çevresinin 25.000 (yirmibeş bin) stadia olduğunu bulmuş, daha sonra hesabını biraz daha derinleştirerek, dünyanın çevresinin 25.200 stadia olduğunu kabul etmiştir ki, bu da 24.662 mil eder. Dünya haritasında enlem ve boylamları kaba bir şekilde ilk tasavvur eden yine Eratosthenes olmuştur. **“Kronographia”** adlı kitabında ise, Yunan tarihinin ilk defa kronolojisini yapmaya teşebbüs etmiştir. Eratosthenes'in yukarıda bahsettiğimiz eserleri ve diğer alanlardaki yazıları da kaybolmuştur. Ancak daha geç devirlerde onun eserlerinden yararlanmış olan yazarların kitaplarından kendisi hakkında bilgi edinmekteyiz. Örneğin bunlardan Amasyalı coğrafyacı Strabon'un yazmış olduğu coğrafya ile ilgili eserin baş kısmında Eratosthenes hakkında geniş bilgi vardır.

Eskiçağın bir başka ünlü coğrafyacısı da Strabon'dur. MÖ. 63- MS. 24 yılları arasında yaşamıştır. Zamanımıza kadar gelmeyen 47 kitaplık **“Tarihî Araştırmalar”** adlı bir tarih eseri de yazmış olan Strabon'un zamanımızdaki ününü **“Geographika”** adını taşıyan 17 kitaplık coğrafya eseri sağlamıştır. Adı geçen coğrafyacı, eserinin çeşitli yerlerinde¹⁵¹ ataları ve kendisi hakkında bilgi vermektedir.¹⁵² Ataları, Pontos kralları yanında önemli görevler almış olan kimselerdi. Bunlardan bir tanesi Mithridates Eupator tarafından, kraldan sonra gelen

¹⁵¹ Örneğin XI, 2, 18; XI, 3, 13; XII, 3, 16; XIV, 1, 48 vs. gibi.

¹⁵² Strabon'un hayatı ile ilgili bibliyografya için bkz: H. L. Jones, The Geography of Strabo, Cilt I, s. XLII.

mevkiiyi işgal eden Pontos Komana'sındaki "Ma" rahipliğine kadar yükseltilmiştir. Özellikle anne tarafından böyle soylu bir aileye mensup olan Strabon, MÖ. 64 veya 63 yıllarında Pontos'da Amaseia (Amasya) şehrinde doğmuştur. Varlıklı bir aileye mensup olduğu için, iyi bir öğrenim yapabilmiş ve istediği kadar seyahat edebilmek imkânına daima sahip olmuştur.

Öğrenimine çok önem verilmiş olan Strabon, daha pek genç yaşta iken Karia'da Tralles (Aydın) yanındaki Nysa (Sultanhisar) şehrinde Aristodemos'un yanında öğrenime başlamıştır.¹⁵³ MÖ. 44 yılında Strabon, Korinthos (Korint) üzerinden Roma'ya İsauricus unvanını almış olan Publilus Servilius'un yanına gitmiş ise de, bu şahıs aynı yılda ölmüştür. Roma'da, filozof Sleukeia'lı Xenarkhos'un derslerine de devam etmiş olması mümkündür. Strabon'un, Amisos (Samsun) hakkında bilgi verirken, coğrafyacı Tyrannion'dan alıntılar yaptığını öğreniyoruz. Cicero, Tyrannion'un seçkin bir coğrafyacı olduğundan bahseder. Bu bakımdan Strabon'un adı geçen coğrafyacidan etkilendiği ve bu yüzden coğrafya alanına kaymış olması ihtimali güçlü görünüyor. Siyasi görüş bakımından daima Roma'nın yanında yer alan Strabon'un, eserinde devrin Romalı büyüklerine, özellikle Augustus ve Tiberius'a ve Roma'ya karşı duyduğu hayranlık ve saygı açıkça görülür. MÖ. 44 yılında Roma'ya yaptığı ilk seyahatten sonra¹⁵⁴, birçok kereler burayı ziyaret etmiştir. Mısır, Habeşistan ve daha başka ülkelere de seyahat etmiş olan Strabon'un hayatının son 26 veya 27 yılı muhtemelen doğum yeri olan Amaseia'da geçmiştir ve en erken MS. 21 yılında burada öldüğü kabul edilmektedir. Aşağı yukarı ömrünün 30 yıla yakın

¹⁵³ Prof. Dr. Adnan Pekman, Roma ile Pontos arasındaki savaş dolayısıyla Nysa'nın Amasya'dan daha güvenli bir yer olacağı düşüncesiyle küçük Strabon'un ailesi tarafından öğrenimi için, Amasya'dan buraya gönderilmiş olabileceği görüşündedir. Bkz: A. Pekman, Coğrafya, XII. Kitap, Önsöz, S. V, n. 3.

¹⁵⁴ Sonraki seyahatler, MÖ. 35, 31, 29 ve 7 yıllarındadır.

bir kısmını imparatorluğun merkezinden uzak olan Amaseia'da geçirmiş olması, onu günlük siyaset olaylarını izlemekten ve kitabına aktarmaktan alıkoymuştur.

Strabon kitabında, âdeta övünerek, çok seyahat ettiğinden söz eder.¹⁵⁵Gezip gördüğü yerleri şu şekilde sınırlamaktadır: Doğuda Armenia'dan batıda Sardinia karşısındaki Tyrrhenia kıyılarına ve kuzeyde Euxeinos denizinden (Karadeniz) güneyde Habeşistan'a kadar. Strabon bu beyanına ilaveten, coğrafyacılar arasında kendisinin çizmiş olduğu sınırların çerçevesini aşarak daha fazla seyahat etmiş bir kimsenin bulunamayacağını da yazmaktadır. Strabon'un bütün bu iddialarına rağmen, büyük bir seyyah olduğu söylenemez. Çünkü İtalya seyahatlerinde sadece Brindizi-Roma, Roma-Neapolis-Puteoli ve Roma-Populania güzergâhını takip ettiği ve her gelişinde Roma'da da uzun süre oturmadığı anlaşıyor. Yunanistan'da ise Korinthos'tan başka bir yeri, hattâ garip görünmesine rağmen Atina'yı dahi görmemiştir. Güneyde Habeşistan sınırına kadar Nil vadisini gezmiş, doğuda Komana Aureia'da kısa bir süre bulunmuş; Pyramos (Ceyhan) nehrini, Phrygia'da Hierapolis'i (Pamukkale), Karia'da Nysa'yı (Sultanhisar) ve Ephesos'u (Selçuk) görmüş; Pontos'u yakından tanımış; Sinope'yi (Sinop), Kytzikos'u (Erdek) ve Nikeia'yı (İzmir) ziyaret etmiş; Kilikia ve Karia'da dolaşmış; Mylasa'ya (Milas), Alabanda'ya (Araphisar), Tralles'e (Aydın) ve muhtemelen Synnada'ya (Şuhut), Magnesia'ya (Manisa), Smyrna'ya (İzmir), Euxeinos (Karadeniz) kıyılarına ve Suriye'de Beyrut'a kadar gitmiştir. Bu sebepten kitabında anlattıklarının tümü, Strabon'un bizzat müşahadelerine dayanmamaktadır.

Strabon'un 17 kitaplık eserinin muhtevasına gelince; I. ve II. Kitaplar coğrafyanın tarihçesi ve eski coğrafyacıardan söz

¹⁵⁵ Strabon, II, 5; II, 11.

etmekte; III. –XI. kitaplar İspanya, Galya, Britanya, İtalya, Sicilya, Kuzey ve Doğu Avrupa, Kuzey Balkanlar, Yunanistan, Karadeniz, Hazar Denizi'nden bahsetmekte; XII.-XIII. ve XIV. kitaplarda ise Anadolu'yu ele almaktadır. XV. – XVII. kitaplarda da Hindistan, İran, Mezopotamya, Arabistan, Mısır, Habeşistan ve Kuzey Afrika hakkında bilgi vermektedir.

Prof. Dr. Adnan Pekman'ın da işaret ettiği üzere, eser tümü ile bir coğrafya kitabı değildir. O, aynı zamanda milâdın başlarındaki Eskiçağ dünyası hakkında bilgi verem bir ansiklopedi, bir tarihî coğrafyadır.¹⁵⁶

Strabon'un *Geographika* isimli eseri, **“THE GEOGRAPHY OF STRABO”** adı altında Horace Leonard Jones tarafından Yunanca aslından İngilizce'ye çevrilerek yayımlanmıştır. (Bkz: Strabo, *The Geography of Strabo*. Çeviren: Horace Leonard Jones, Cambridge 1969. 8 Cilt (1-17. Kitaplar). Eserin Anadolu ile ilgili kısmı olan XII., XIII. ve XIV kitaplar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi öğretim üyelerinden Prof Dr. Adnan Pekman tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. (Bkz: Strabon, *Coğrafya*, XII-XIII. ve XIV. Kitaplar. Çeviren: Prof Dr. Adnan Pekman, Arkeoloji-Sanat Yayınları, İstanbul 1987).

Şimdi de Strabon'un Anadolu hakkında vermiş olduğu bilgilerden bazı pasajlar aktaralım.

Strabon, XII. Kitap, 2. Bölüm, 1. paragrafta Malatya ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “Melitene, Kommagene'ye benzer, çünkü her tarafında meyve ağaçları vardır; bütün Kappadokia'da böyle olan yegâne memlekettir. Böylece yalnız zeytin üretmez, aynı zamanda Yunan şarabı ile rekabet eden Monarite şarabı da elde eder. Melitene, Sophene'nin karşısında

¹⁵⁶ A. Pekman, a. g. e., s. VIII.

kurulmuştur ve Euphrates nehri bununla Kommagene arasından akar ve sınır meydana getirir.”

Görülüyor ki Malatya, bugün olduğu gibi, eskiçağlarda da yetiştirdiği meyvelerle ün yapmıştı. Ayrıca burada zeytin ve üzüm gibi ürünlerin yetişmiş olması, kentin ılıman bir iklime sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu pasaj, dolaylı olarak, Yunanistan'ın şarap üretiminde önde gelen memleketlerden biri olduğunu ortaya koyarken, aynı zamanda Malatya'nın doğal sınırlarını da tespit etmektedir.

Strabon, Kayseri hakkında da şu bilgileri aktarmaktadır: “Kabilenin metropolisi olan Mazaka (Kayseri), Kilikia eyaleti olarak adlandırılan yerededir. Bu şehre aynı zamanda “Eusebeia” ve ilave olarak da **“Argaios’un yanında”** denir. Zira burası tepesinde hiçbir zaman kar eksik olmayan, dağların en yükseği Argaios’un (Erciyes) eteklerinde kurulmuştur ve buna tırmananlar (ki çok azdır) berrak havada hem Pontos hem de İssikos denizinin görülebildiğini söylemektedirler. Genellikle Mazaka bir şehrin kurulması için uygun bir yer değildir, zira burada ne su vardır ne de tabii bir şekilde tahkim edilmiştir; ve valilerin ihmali yüzünden surlar da yoktur. Ayrıca bütün havali-deki toprak düz olduğu halde çok kıraçtır ve çift sürmeye elverişli değildir, kumlu ve altı kayalıktır. Biraz daha ilerleyince, içinde ateş çukurları bulunan ve birkaç stadion¹⁵⁷ uzunluğundaki volkanik araziye gelinir. Ayrıca elverişli gibi gözükken bir şey de aslında tehlikelidir. Zira bütün Kappadokia’da hiç kereste olmadığı halde Argaios’un bütün etrafı ormanlarla kaplıdır ve böylece kolaylıkla kerestecilik yapılabilir; fakat ormanlık bölgenin hemen altında birçok yerlerde ateşler ve aynı zamanda yeraltında soğuk su vardır, fakat ne ateş ne de su yüzeye çıkar. Bu sebeple memleketin çok kısmı otla kaplıdır. Bazı yerlerde de

¹⁵⁷ 1 stadion, yaklaşık 180 metredir.

arazi bataklıktır ve geceleri buradan ateş çıkar. Memleketi tanıyanlar ağaçları işleyebilirler, zira onlar tehlikeye karşı dikkatlidirler, fakat arazi ekseri insanlar ve bilhassa sığırlar için tehlikelidir, çünkü görünmeyen ateş çukurlarına düşebilirler” (Strabon, XII. Kitap 1. Bölüm, 7. paragraf).

“Ayrıca şehrin önünde, ovada bir nehir de vardır; ismi Melas’tır (Sarımsaklı Su); şehirden takriben 40 stadion mesafededir ve kaynakları şehir seviyesinden daha aşağıda bir bölgede bulunur. Bu sebepten yerli halk bunu kullanmaz, zira yukarı doğru muntazam şekilde akar, fakat yayılarak bataklık ve göller meydana getirir ve yazın şehrin etrafındaki havayı bozar, başka zamanlarda kolay olan taş çıkarma işini zorlaştırır; çünkü burada Mazakalıların binaları için bol miktarda çıkardıkları düz taşlar vardır. Fakat bu taşlar su ile örtüldükleri zaman kolay çıkartılmazlar. Ve bu bataklıklar her yerde volkaniktir” (Strabon, XIII. Kitap, 1. Bölüm, 8. paragraf).

Strabon, Eski Anadolu’nun çeşitli bölge ve şehirleri hakkında olduğu kadar, nehirleri hakkında da bilgi vermektedir. Örneğin Sakarya nehri ile ilgili olarak şunları söyler: “Khalkedon ve Herakleia arasında birkaç nehir akar ki, bunların arasında Psillis, Kalpas ve Sangarios (Sakarya) bulunur, bu sonuncu, şair¹⁵⁸ tarafından zikredilmektedir. Sangarios’un kaynakları, Pessinus’dan (Balâhisar) 150 stadion kadar uzaklıkta olan Sangia köyü civarındadır. Nehrin büyük bir kısmı Phrygia Epiktetos’da ve ayrıca Bithynia’nın bir kısmında akar, bu suretle Hellespontos üzerindeki Phrygia’da bulunan Modra’da başlayan Gallos nehri ile birleştiği yerden hesap edilirse Nikomedia (İzmit)’dan 300 stadion’dan biraz daha uzaktır. Burası Phrygia Epiktetos’la aynı memlekettir ve vaktiyle Bithynia’lılar tarafından zaptedilmiştir. Bu suretle çoğalan ve evvelce seyrüsefere

¹⁵⁸ Şairden kasıt Homeros’tır. İlyada III, 187; XVI, 719.

müsait olmadığı halde şimdi seyrüsefere (ulaşıma) açık olan nehir, denize döküldüğü yerde Bithynia'nın sınırını meydana getirir" (Strabon, XII. Kitap, 3. Bölüm, 7. paragraf).

Strabon, Kızılırmak için de şunları söyler: "Nehir, "Halai"¹⁵⁹ yakınından geçtiği için bu ismi almıştır. Kaynakları Pontos memleketinin civarında Büyük Kappadokia'daki Kamisene'dedir ve batıya doğru çoğalarak akar ve sonra Galatai ile Paphlagonia arasından kuzeye doğru dönerek bu iki memleket arasındaki sınır ile Beyaz Syrialılar'ın¹⁶⁰ memleketinin sınırını meydana getirir" (Strabon, XII. Kitap, 3. Bölüm, 12. paragraf).

Yeşilirmak için de şu bilgileri vermektedir: "Themiskyra bir ovadır; bir tarafını deniz yalar ve şehirden aşağı yukarı 60 stadion mesafededir ve diğer taraftan güzel ormanlarla ve kaynakları dağın içinde bulunan küçük akarsularla kaplı dağlık bir arazi ile çevrilidir. Böylece bütün bu akarsularla beslenen Thermodon nehri ova boyunca akar ve Phanaroia'dan çıkan diğer bir nehir de aynı ovadan akar ve bunun ismi İris (Yeşilirmak)'tir. Bunun kaynakları Pontos'daki Komana şehrinin ortasından ve verimli bir ova olan Dozimontis'den batıya doğru aktıktan sonra, şimdi terkedilmiş olan eski kralî Gaziura şehrine doğru kuzeye kıvrılıp, Skylax'ın ve diğer nehirlerin sularını alarak tekrar doğuya doğru döner, çok muhkem şekilde tahkim edilmiş olan anavatanım Amaseia'nın surlarını aşarak Phanaroia'ya karışır. Burada Armenia'dan çıkan Lykos nehrine katılır ve o da İris olur. Bundan sonra nehir Themiskyra ve Pontos denizine ulaşır. Bu sebepten bu düzlük daima nemlidir ve otla kaplıdır ve sığır ve at sürüleri besleyebilir ve burada pekçok miktarda ak darı ve süpürge otu yetişir. Bu kadar bol

¹⁵⁹ Tuzlalar.

¹⁶⁰ Strabon, XII. Kitap, 3. Bölüm, 9. paragraf.

sulanmasından dolayı burada bir kere dahi kıtlık olmamıştır ve dağların eteğindeki bölgede o kadar çok kendi kendine yetişen yabani meyveler, yani üzüm, armut, elma ve fındık vardır ki, senenin herhangi bir gününde ormana giden bir kimse bol miktarda meyve bulabilir-meyveler bazan ağaçlardan sarkarlar ve bazan da düşmüş yaprakların üstünde veya altında bulunurlar ve bu suretle pek çoğu korunmuş olur, ayrıca iyi gıda bulabildiklerinden, her çeşit vahşi hayvan avı da boldur” (Strabon, XII. Kitap, 3. Bölüm, 15. paragraf).

Strabon, doğduğu şehir olan Amasya’yı ise şu şekilde tanıtmaktadır: “Benim şehrim, içinden İris nehrinin aktığı geniş ve derin bir vadide kurulmuştur. İnsan emeği ile tabiat buraya hem şehir hem de kale karakterini fevkalâde bir şekilde sağlamıştır. Çünkü burası yüksek ve çok sarp bir kaya olup, dimdik nehre doğru iner ve nehir tarafında şehrin kurulmuş olduğu yerde, sahilde bir duvar ve her iki tarafta da sivri tepelere doğru uzanan duvarlar vardır. Bu tepeler iki tane olup tabîî bir şekilde birbirlerine bağlıdır ve muhteşem birer kule halinde yükselmektedirler.¹⁶¹ Bu çevre içinde kralların hem sarayları hem de mezar anıtları bulunur. İki sivri tepe birbirlerine tamamen dar bir geçitle bağlıdır ki, burası her iki tarafta sahilden ve varoşlardan beş veya altı stadion yüksekliktedir ve bu geçitten tepelere bir stadionluk, hiçbir kuvvetin aşamayacağı, dik bir yokuş daha vardır. Bu kayaların içinde sarnıçlar da bulunur ki, şehrin bu kaynaktan faydalanmamasına imkân yoktur. Buradan, bir tanesi nehre bir tanesi de boğaza doğru olmak üzere kayalara boru şeklinde iki tane kanal oyulmuştur. Nehrin üzerinde, bir tanesi varoşlara, diğeri de varoşlardan dışarıya olmak üzere, iki köprü kurulmuştur; kayanın üzerindeki dağ bu köprüde biter. Ve ilk

¹⁶¹ Buradan anlaşıldığına göre, tepeler kule gibi yükseliyordu, üzerinde kule inşa edilmemişti.

önce çok geniş olmayan nehir boyunca uzanan bir vadi vardır, fakat bu sonradan genişleyerek Khiliokomon ovasını¹⁶² meydana getirir; ondan sonra her ikisi de mümbit olan Halys nehrine doğru uzanan Diakopene ve Pimolisene memleketi gelir. Bunlar Amaseia'lıların ülkesinin kuzey kısımlarını meydana getirir ve uzunluğu aşağı yukarı 500 stadion'dur; bundan sonra sırasıyla memleketlerinin geri kalan kısmı gelir ki, bu çok daha uzun olup, Babanomos ve Ksimene'ye kadar uzanır ve bu ikincisi Halys nehrine kadar gider. Şu halde ülkelerinin uzunluğu budur. Hâlbuki kuzeyden güneye kadar genişliği yalnız Zelitis'e kadar olmayıp Trokmi'ye ve Büyük Kappadokia'ya kadar uzanır. Ksimene'de "halai" denen¹⁶³ tuzlalar vardır ki, nehrin buna izafeten Halys ismini aldığı zannedilmektedir. Memleketimde Mithridates harpleri dolayısıyla tahrip edilmiş birkaç müstahkem mevki ve pek çok terk edilmiş arazi vardır. Ancak bu arazi ağaçlarla doludur; bir kısmı atlar için otlaktır ve diğer hayvanları yetiştirmek için uygundur; ve tamamı yaşamaya fevkalâde elverişlidir. Her ne kadar şimdi bir eyalet ise de Amaseia vaktiyle krallara aitti." (Strabon, XII. Kitap, 3. Bölüm 39. paragraf).

Günümüzde Amasya'yı ziyaret edenler, Strabon'un yaklaşık iki bin yıl önce anlattıklarının bir kısmını bugün bile görebilirler. Osmanlılar zamanında "şehzadeler şehri" olarak da ün yapmış olan Amasya, tarihi dokusunu modern görünümünün içerisinde muhafaza etmeye devam etmektedir.

¹⁶² "Binlerce köy ovası".

¹⁶³ Grekçe'de "hals", tuz demektir.

SONUÇ

Görölüyor ki, bir ülkenin coğrafî şartları, o ülke üzerinde yaşayan kavimlerin sosyal, siyasal, ekonomik, dini ve kültürel yapılarını çeşitli şekillerde etkilemektedir. Başka bir tabirle, coğrafî faktörler, insan topluluklarının tarih içerisindeki yaşantılarına yön vermektedir.

Herodotos ve Strabon'un eserlerinden aktarmış olduğumuz pasajlar, coğrafî faktörlerin tarihe ne şekilde yansıdığını açıkça gözler önüne sermektedir.

O halde denilebilir ki, tarihî araştırma yapan kimselerin, ya da herhangi bir tarihî olayı nakledecek olanların, olayları değerlendirenken, coğrafi şartları muhakkak surette göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Aksi halde, hadiseleri tam manasıyla anlamak son derece güçleşecek, bu da birtakım yanlışlıklara yol açacaktır.

Şunu da belirtmekte fayda görüyoruz ki, tarihçiler ya da tarih araştırmacıları, kaleme alacakları tarihi eserlerin baş tarafına mutlaka “COĞRAFÎ MEKÂN” başlığını taşıyan bir bölüm ilave etmelidirler. Böylelikle okuyuculara da, olayları muhakeme etme açısından, kolaylık sağlanmış olacaktır.

ANTİK VE KLASİK YER ADLARI LİSTESİ

Abydos	: Çanakkale Boğazında, Sestos'un karşısında bulunan bir kent, bugünkü Naraburnu.
Aionos	: Enez
Alabanda	: Milas yakınındaki Araphisar kenti
Alaşya	: Kıbrıs'ın Hitit metinlerindeki adı.
Aleksandreia	: İskenderun
Alybe	: Gümüşhane
Amaseia	: Amasya
Amastris	: Amasra
Amisos	: Samsun
Amorion	: Afyon- Emirdağ
Ankyra	: Ankara
Antigonia	: İznik
Antiokheia	: Antakya
Antiokheia	: Yalvaç
Antiphellos	: Antalya- Kaş
Apameia	: Mudanya
Apamera Kybotos	: Dinar
Apaşa	: Efes (MÖ. 2. Binyıl Hitit metinlerindeki ismi)
Aphnitis	: Manyas Gölü
Archalla	: Erkilet
Artake	: Erdek
Askania	: İznik Gölü
Aspendos	: Belkıs
Assos	: Behramköy
Astakos	: Gölcük dolayları

Aşkaşıpa	: Erciyes dağının Kültepe metinlerindeki adı.
Athenai	: Atina, Attika'nın başkenti.
Babylonia	: Babil
Bosphoros	: İstanbul Boğazı
Bybassos	: Datça Yarımadası
Byzantion	: İstanbul
Didyma	: Didim
Dorylaion	: Eskişehir
Elaitikos	: Çandarlı Körfezi
Eleia	: Kilise Köy
Ephesos	: Efes/ Selçuk
Erythrai	: İzmir-Çeşme yakınlarındaki ildir
Ethiopia	: Habeşistan
Europe	: Avrupa
Galiopolis	: Gelibolu
Gaziura	: Turhal
Glaukos	: Fethiye Körfezi
Gordion	: Yassı Höyük
Gurgum	: Maraş
Hadrianopolis	: Edirne
Hahhum	: Samsat
Halikarnassos	: Bodrum
Halpa	: Halep
Hattuşaş	: Boğazköy
Hellas	: Yunanistan
Hellespontos	: Çanakkale Boğazı
Heraion	: Herakleia, şimdiki Marmara Ereğlisi
Herakleia	: Karadeniz Ereğlisi
Hierapolis	: Pamukkale
Hubuşna	: Konya Ereğli (MÖ. 2. Binyıl Hitit metinlerindeki ismi.)
İkonion	: Konya
İlion	: Troya, Hisarlık Tepe
Kadoi	: Gediz

Kaftor	: Girit adasının Tevrat'taki ismi
Kaneş	: Kültepe
Karia	: Bodrum, Marmaris, Muğla havalisi
Kayseria	: Kayseri
Keftiu	: Girit adasının Mısır kaynaklarındaki ismi.
Kephalonia	: Adriyatik denizindeki Kefalonya adası
Kerasos	: Giresun
Khalkedon	: Kadıköy
Khersonesos	: Gelibolu Yarımadası
Khios	: Sakız adası
Knossos	: Girit adasının en büyük kenti
Kios	: Gemlik
Klazomenai	: İzmir- Urla
Kolophon	: Değirmendere
Kolossai	: Honaz
Kommagene	: Adıyaman ve civarı
Korakesion	: Alanya
Knidos	: Datça yarımadasındaki Tekir burnu
Kos	: İstanköy adası
Kotiaion	: Kütahya
Krete	: Girit adası
Kyrnos	: Korsika adası
Kuşşara	: Alışar (?)
Kyrnos	: Korsika adası
Kytzikos	: Erdek
Lampsakos	: Lapseki
Landa	: Larende-Karaman (MÖ. 2. Binyıl Hitit metinlerindeki adı)
Larisa	: Tire
Lemnos	: Limni Adası
Lesbos	: Midilli adası
Lykia	: Fethiye ile Antalya arasındaki bölgenin adı
Magnesia	: Manisa
Mama	: Maraş/Göksun (?)

Mazaka	: Kayseri
Melitene	: Malatya
Milavanda	: Miletos'un Hitit metinlerindeki adı.
Miletos	: Milet (Balat)
Mylasa	: Milas
Myndos	: Gümüşlük
Myrleia	: Mudanya
Nakolia	: Seyit Gazi
Neneşşa	: Nenassos-Aksaray (MÖ. 2. Binyıl Hitit metinlerinde ki adı)
Nikeia	: İznik
Nikomedia	: İzmit
Nysa	: Sultanhisar
Paphlagonia	: Kastamonu ve civarı
Pergamon	: Bergama
Pessinus	: Balahisar
Phaselis	: Tekirova
Philadelphia	: Alaşehir
Phoinikos	: Antalya-Finike
Phokaia	: İzmir- Foça
Physkos	: Marmaris
Pontos Eukseinos	: Karadeniz
Pontus Komanası	: Gümenek/ Tokat
Priene	: Güllübahçe
Prusa	: Bursa
Prusias	: Gemlik
Puruşanda	: Acem Höyük/Aksaray (?)
Pygela	: Kuşadası
Rhodos	: Rodos adası
Sacena	: Boğazlıyan
Sam'al	: Zincirli
Samos	: Sisam adası
Samosata	: Samsat
Sardes	: Salihli

Sebasteia	: Sivas
Seleukia	: Silifke
Side	: Eski Antalya
Sinope	: Sinop
Symirna	: İzmir-Bayraklı
Synnada	: Afyon-Şuhut
Tabal	: Kayseri ve civarı
Tatta	: Tuz Gölü
Tegarama	: Gürün
Telmessos	: Fethiye
Tenedos	: Bozcaada
Themiskyra	: Çarşamba ya da Terme
Tigranokerta	: Silvan
Timilkia	: Darende
Tralles	: Aydın
Trapezus	: Trabzon
Troas	: Troya ve çevresi (Troya Bölgesi)
Troia	: Troya
Tumana	: Kastamonu(Hitit metinlerindeki adı)
Tuvanuva	: Tyana-Kilisehisar
Tyros (Tyr)	: Bir Fenike kenti, Sur olarak da bilinir.
Valma	: Elmalı/Antalya (MÖ. 2. Binyıl Hitit metinlerindeki adı)
Viluşa	: İlion (MÖ. 2. Binyıl Hitit metinlerindeki adı)
Zalpa	: Bafra (MÖ. 2. Binyıl Hitit metinlerindeki adı)
Zela	: Zile

ANTİK VE KLASİK NEHİR ADLARI LİSTESİ

Agrianes	: Ergene nehri
Aisepos	: Gönen çayı
Akhisos	: Trakya'da bugünkü Vardar nehri
Arax(Araxes)	: Aras nehri
Astarpa	: Aksu (MÖ. 2. Binyıl Hitit metinlerindeki adı)
Euphrates	: Fırat
Gerros	: Rusya'da Donetz ırmağı
Granikos	: Biga çayı, Kocabaş Çayı
Halys	: Kızılırmak
Harpasos	: Çoruh nehri
Hermos	: Gediz nehri
Hyllos	: Kum çayı
İdiglat	: Dicle (MÖ. 3. ve 2. Binyıl çivi yazılı metinlerdeki adı)
İris	: Yeşilırmak
İstros	: Tuna nehri
Kaikos	: Bakırçay
Kaistros	: Küçük Menderes
Kestros	: Aksu
Lethaios	: Gümüşlü çay
Lykos	: Kelkit çayı
Maiandros	: Büyük Menderes
Maraşşantiya	: Kızılırmak (MÖ. 2. Binyıl Hitit Metinlerindeki adı)
Marsyas	: Çine çayı
Melas	: Sarmısaklısu

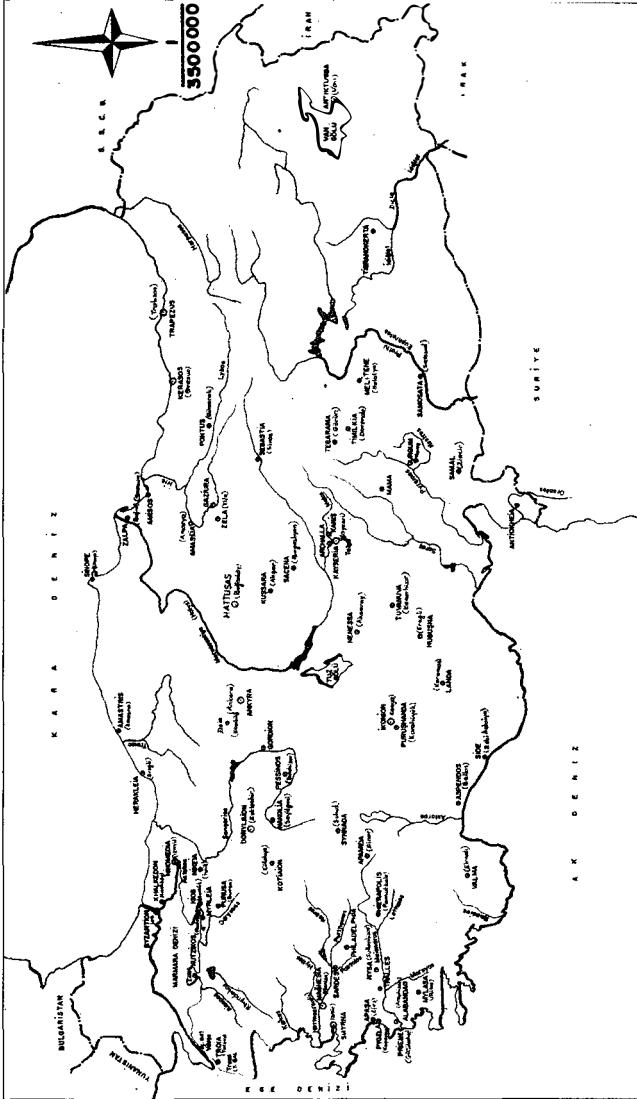
Melas	: Manavgat Çayı
Neilos	: Nil nehri
Odrysses	: Nilüfer çayı
Orontos	: Asi nehri
Paktolos	: Sart çayı
Parthenios	: Kocairmak
Purattu	: Fırat (MÖ. 3. Ve 2. Binyıl çivi yazılı metinlerdeki adı)
Pyramos	: Ceyhan nehri
Rhodios	: Kocaçay
Saros	: Seyhan nehri
Skamandros	: Küçük Menderes
Tanais	: Don nehri
Tieion	: Filyos çayı
Kaikos	: Bakırçay
Kapros	: Gümüş çay
Kestros	: Aksu çayı
Rhyndakos	: Kocaçay
Sangarios	: Sakarya nehri
Tigris	: Dicle nehri
Tyras	: Rusya'daki Dinyester nehri

ANTİK VE KLASİK DAĞ ADLARI LİSTESİ

Amanos	: Amanos Dağı
Argaios	: Erciyes Dağı
Derbe	: Aladağ
Haimos	: Balkan dağları
İda	: Kaz Dağı
Kadmos	: Honoz Dağı
Latmos	: Beşparmak Dağı
Mysia Olymposu	: Bursa-Uludağ
Mykale	: Samsun Dağı
Olygassys	: Ilgaz Dağı
Sipylos	: Manisa Dağı
Tauros	: Toros
Tmolos	: Manisa dolaylarındaki Bozdağ

HARİTALAR

ANADOLU'DAKİ ANTİK VE KLASİK YER ADLARI

BİBLİYOGRAFYA

(KAYNAKÇA)

- Afetinan, A., Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987.
- Akurgal, Ekrem., Anadolu Kültür Tarihi, Tübitak Yayınları, 9. Baskı, Ankara 2000.
- Alp, Sedat., Hitit Çağında Anadolu, Tübitak Yayınları, Ankara 2001.
- Arnold, Bill T., Who were the Babylonians?, Leiden 2005
- Barnett, R. D., "The Sea Peoples", CAH II/2, chp. XXVIII, Cambridge 1975, s. 359-371
- Barton, George A., "The Place of Amorites in the Civilization of Western Asia", Journal of the American Oriental Society, Vol. 45 (1925), s. 1-38
- Bayburtluoğlu, Cevdet., Lykia, Ankara Turizmi, Eski Eserleri ve Müzeleri Sevenler Derneği Yayını, Ankara 1981
- Baydur, Nezahat., Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi üzerine Araştırmalar, İ. Ü. E. F. Yayını, İstanbul 1970.
- Beckman, Gary., Hittite Diplomatic Texts, 2 nd edition, Scholars Press, Atlanta 1999.
- Bottero, Jean-Maria Josep Steve, Evvel Zaman İçinde Mezopotamya. Çeviren: A. Tatlier, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
- Brandau, Birgit-Hartmut Schickert, Hititler: Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu. Çeviren: Nazife Mertoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2003.
- Buccellati, Giorgio., The Amorites of the Ur III Period, Naples 1966
- Bittel, Kurt., Hattusha: The Capital of the Hittites, New York 1970.
- Burn, A. R., Alexander the Great and the Hellenistic Empire, 1951
- Albright, W. F., "Syria, The Philistines and Phoenicia" CAH II/2, chp. XXXIII, Cambridge 1975, s. 507-536.
- Alkım, U. Bahadır., "Sam'al ile Asitawandawa Arasındaki Yol", Belleten XXIV, Sayı 95, Ankara 1960, s. 349-401.
- Brosius, Maria., The Persians, London and New York 2006.
- Brandau, Birgit., Troia. Çeviren: Vedat Çorlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2002.

- Blegen, C.W., Troy and Trojans, London 1963.
- Blegen, C. W., The Mycenaean Age, The Trojan War, The Dorian Invasion and Other Problems (Lectures in Memory of L.T. Semple), 1962.
- Breasted, J. H., A History of Egypt, London 1948.
- Clay, Albert T., The Empire of the Amorites, Yale University Press, New Haven 1919.
- Çapar, Ömer., "Ahhiyava Sorunu", A. Ü. D. T. C. F. Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 25, Ankara 1982, s. 387-413
- Çapar, Ömer., "Homeros Destanlarında Anadolu Kavimleri", IX. Türk Tarih Kongresi, TTK Basımevi, Ankara 1986, s. 333-348.
- Çığ, Muazzez İlmiye ., Hititler ve Hattuşa (İştar'ın Kaleminden), Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.
- Çilingiroğlu, Altan., Urartu ve Kuzey Suriye, E. Ü. E. F. Yayını, İzmir 1984.
- Demircioğlu, Halil., Roma Tarihi, 1. Cilt, TTK Yayını, Ankara 1953.
- Dion, Paul E., "Aramean Tribes and Nations of First Millenium Western Asia", Civilizations of the Ancient Near East, vol. I-II, 2 nd edition, New York 2006, s. 1281-1294.
- Durmuş, İlhami., İskitler (Sakalar), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1993.
- Eberhard, Wolfram., Çin Tarihi, TTK Yayını, Ankara 1987.
- Ertem, Hayri., Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini, A. Ü. D. T. C. F. Yayını, Ankara 1973.
- Erzen, Afif., Doğu Anadolu ve Urartular, TTK Yayını, Ankara 1984.
- Erzen, Afif., Eskiçağ Tarihi Hakkında 4 Konferans, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1984.
- Faulkner, R. O., "Egypt: From the inception of the nineteenth dynasty to the death of Ramesses III", CAH II/2, chpt. XXIII, Cambridge 1975, s. 232-247.
- Freeman, Charles., Mısır, Yunan ve Roma (Antik Akdeniz Uygarlıkları), Çeviren: Suat Kemal Angı, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2003.
- Garstang, John-Gurney, O. R., The Geography of the Hittite Empire, London 1956.
- Gelb, I. J., "Early History of the West Semitic Peoples", JCS, vol. 15, 1961, s. 27-47.
- Goetze, A., Kizzuwatna and the Problem of the Hittite Geography, Yale Oriental Series 22, New Haven 1940.
- Gurney, O. R., The Hittites, Penguin Books, London 1952.
- Günaltay, M. Şemseddin., Yakın Şark III (Suriye ve Filistin), TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987.
- Gressmann, H., Altorientalische Texte zum Alten Testament, Berlin 1926.
- Haldar, Alfred., Who were the Amorites?, Monographs on the Ancient Near East, No. 1, Leiden 1971.

- Herodotos, Herodot Tarihi. Çeviren: Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi Yayını, İstanbul 1973.
- Homeros, İlyada. Çeviren: Azra Erhat-A. Kadir, Sander Yayınları, İstanbul 1975.
- Homeros, Odysseia., Çeviren: Azra Erhat- A. Kadir, Sander Yayınları, İstanbul 1973.
- Hommel, Fritz., Geschichte Babyloniens und Assyriens, vol. I, Berlin 1885.
- Huntington, Ellsworth., The Pulse of Asia, Boston 1919.
- Hogarth, D. G., "Lydia and Ionia", CAH III, chp. XXI, Cabridge 1970, s. 501-526.
- Huxley, G. L., Achaeans and Hittites, Oxford 1960.
- İplikçioğlu, Bülent., Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları, Bilim Teknik Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1994.
- Karauguz, Güngör., Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri, Çizgi Kitabevi Yayını, Konya 2002.
- Kenyo, Kathleen M., Amorites and Canaanites, The Oxford University Press, London 1966.
- Kinal, Füzuran., Arzava Memleketlerinin Mevkii ve Tarihi, Ankara 1953.
- Kinal, Füzuran., "Hitit Devletleri İçin Kuzey Suriye'nin Önemi", Atatürk Konferansları IV'den ayrışması, Ankara 1970, s. 1-13.
- Kinal, Füzuran., Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987.
- Kinal, Füzuran., Eski Mezopotamya Tarihi, A.Ü.D.T.C.F Yayını, Ankara 1983.
- Macqueen, J. G., Hititler ve Hitit Çağında Anadolu. Çeviren: Esra Davutoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2001.
- Mansel, Arif Müfid., Ege ve Yunan Tarihi, TTK Yayını, Ankara 1971.
- Martino, Stefano de., Hititler. İtalyancadan çeviren: Erendiz Özbayoğlu, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2006.
- Mallowan, M. E. I., Early Mesopotamia and Iran, London 1965.
- Koca, Salim., Türk Kültürünün Temelleri-1, İstanbul 1990.
- Köroğlu, Kemalettin., Eski Mezopotamya Tarihi (Başlangıcından Perslere Kadar), İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- Kramer, Samuel Noah., Sümerler. Çeviren: Özcan Buze, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.
- Kramer, Samuel Noah., History begins at Sumer, New York 1959
- Macalister, R. A. S., The Philistines, Their History and Civilization, Oxford University Press, London 1914.
- Memiş, Ekrem., "Filistin Kime Aittir?", G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 1, Ankara 1985, s. 223-238.

- Memiş, Ekrem., "Anadolu'nun Eski Şark ve Eski Garp Dünyaları Arasındaki Yeri", S. A. M. Selçuk Dergisi, Sayı 1, Konya 1986, s. 59-64
- Memiş, Ekrem., "Yazının Tarihi", Kelime Dergisi, Sayı 6, Konya 1986, s. 35-41.
- Memiş, Ekrem., "Eskiçağın Birinci Dünya Savaşı ile Yakınçağın Birinci Dünya Savaşında Boğazlar'ın Oynadığı Rol ve Türkiye", Askeri Tarih Bülteni, Sayı 22, Ankara 1987, s. 91-96.
- Memiş, Ekrem., "MÖ. 2. Binyılda Hitit-Gaşka Münasebetleri", II. Uluslararası Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun 1990, s. 103-110.
- Memiş, Ekrem., "Bakır Madenin Eski Anadolu Medeniyetinin Gelişmesindeki Rolü ve Önemi", X. Türk Tarih Kongresi'nden ayırbasım, Ankara 1990, s. 79-86.
- Memiş, Ekrem., Filistinliler'in Kökeni ve Tarihi, S. Ü. Eğitim Fakültesi Yayını, Konya 1996.
- Memiş, Ekrem., "Aka Medeniyetinin Doğuşu, Gelişmesi ve Çöküşü", Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, X, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1995, s. 41-54.
- Memiş, Ekrem., "Asur Devletlerinin Anadolu Politikası", XII. Türk Tarih Kongresi'nden ayırbasım, TTK Yayını, Ankara 1999, s. 65-73.
- Memiş, Ekrem., İskitlerin Tarihi, Çizgi Kitabevi Yayını, 2. Baskı, Konya 2005.
- Memiş, Ekrem., Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?), Çizgi Kitabevi Yayını, Konya 2005.
- Memiş, Ekrem., Tarih Metodolojisi, Çizgi Kitabevi Yayını, 5. Baskı, Konya 2008.
- Memiş, Ekrem., İsrail Nereye Koşuyor? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi), Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2006.
- Memiş, Ekrem., Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, 2. Baskı, Bursa 2009.
- Memiş, Ekrem., Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi, Çizgi Kitabevi Yayını, 4. Baskı, Konya 2009.
- Memiş, Ekrem., Eskiçağda Türkler, Çizgi Kitabevi Yayını, 3. Baskı, Konya 2009.
- Memiş, Ekrem., Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, 11. Baskı, Bursa 2011.
- Memiş, Ekrem., Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2012.
- Memiş, Ekrem.-Bülbül, Cemil., Amurrular (Arapların En Eski Ataları), Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2012.
- Memiş, Ekrem., " "Kadeş Barış Antlaşması" isminin Doğruluğu Üzerine Farklı Bir Yaklaşım", Mısır-Hitit Ebedi Barış Antlaşması ve Eski Önasya'da

- Barış Sempozyumu Bildirileri, Erciyes Üniversitesi Kapadokya Araştırma Merkezi Yayını, Nevşehir 2007, s. 15-27.
- Memiş, Ekrem., Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2012.
 - Memiş, Ekrem., Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?), Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012.
 - Memiş, Ekrem., İskitlerin Tarihi, Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara 2012.
 - Memiş, Ekrem., Tarih Metodolojisi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 6. Baskı, Bursa 2014.
 - Memiş, Ekrem-Bülbül, Cemil., Eskiçağda Göçler, Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2014.
 - Memiş, Ekrem., Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 13. Baskı, Bursa 2015.
 - Memiş, Ekrem., Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, Bursa 2015.
 - Memiş, Ekrem., Eskiçağda Mezopotamya, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2015.
 - Mieroop, Marc Van De., Antik Yakındoğu'nun Tarihi (İÖ. 3000-323). Çeviren: Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2006.
 - Minns, E. H., "The Scythians and Northern Nomads", CAH III, chp. IX, Cambridge 1970, s. 177-189.
 - Morris, Joseph., The Origins of the Sea Peoples, Florida State University Classics, Florida 2006, s.1-54
 - Moscati, Sabatino. Fenikeliler. Çeviren: Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2004.
 - Naumann, Rudolf., Eski Anadolu Mimarlığı. Çeviren: Beral Madra, TTK Yayını, Ankara 1975.
 - Oates, John., Babil. Çeviren: Fatma Çizmeli, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2004.
 - Olmstead, A. T., History of the Persian Empire, Chicago 1970.
 - Page, Denys., History and the Homeric Iliad, Los Angeles 1959.
 - Plutarkhos, Büyük İskender (Hayatı ve Savaşları). Çeviren: Vahdet Gültekin, Rado Yayınları, İstanbul 1980.
 - Pritchard, James B., Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament, Princeton 1955.
 - Rice, Tamara Talbot., The Scythians, London 1958.
 - Sayce, A. H. -D. Litt., "The Kingdom of Van (Urartu)" CAH III, chp. VIII, Cambridge 1970, s. 169-183
 - Schmökel, Harmut., Das Land Sumer, Stuttgart 1956.

- Strabon, Coğrafya (Kitap XII, XIII, XIV). Çeviren: Prof. Dr. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1987.
- Ramsay, William M., The Historical Geography of Asia Minor, Tıpkıbasım 1962.
- Ramsay, William M., Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası. Çeviren: Mihri Pektaş, M. E. B. Yayını, İstanbul 1960.
- Schuler, Von., Die Kaskaer (Ein Beitrag zur Etnographie des Alten Kleinasien), Berlin 1965.
- Tarhan, M. Taner., "Eskiçağda Kimmerler Problemi", VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara 1979, cilt 1, s. 355-369.
- Tarhan, M. Taner., "Urartu Devletinin Kuruluş Evresi ve Kurucu Krallardan "Lutipri=Lapturi" Hakkında Yeni Görüşler", Anadolu Araştırmaları VIII, 1980, İ. Ü. E. F. Yayını, İstanbul 1982, s. 69-144.
- Tarhan, Taner., "The Structure of the Urartian State", Anadolu Araştırmaları IX, İ. Ü. E. F. Yayını, İstanbul 1983, s. 295-310.
- Taylour, William., The Mycenaens, London 1972.
- Tekin, Oğuz., Eski Yunan Tarihi, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2001.
- Togan, Zeki Velidi., Umumi Türk Tarihine Giriş, Enderun Kitabevi Yayını, 3. Baskı, İstanbul 1981.
- Umar, Bilge., Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi, Cilt I, Ege Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayını, İzmir 1982.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı., Osmanlı Tarihi, I. Cilt, 3. Baskı, TTK Yayını, Ankara 1972.
- Whiting, Robert M., "Amorite Tribes and Nations of Second Millenium Western Asia", Civilizations of the Ancient Near East, vol. I-II, 2 nd edition, New York 2006, s. 1231-1242.
- Woolley, Sir Leonard., The Sumerians, New York 1965.
- Yıldırım, Recep., Eskiçağda Anadolu, İzmir 1996.
- Yıldırım, Recep., Önsuya Tarih ve Uygarlıkları, İzmir 1996.

A

Adnan Pekman, 62, 64, 88
Afrika, 35, 52, 64
Ahhiyava, 10, 22
Akalar, 10, 12, 22, 23, 24
Akdeniz, 5, 12, 24, 32, 35, 37,
42, 43, 48
Akkad, 39
Alalakh, 22
Alaşıya, 25
Aleksandros-Paris, 21
Amaseia, 62, 69, 73
Amisos, 62, 73
Amon, 26, 33
Amurru, 19, 20, 25, 46
Anadolu, 6, 10, 14, 15, 16, 17,
18, 19, 20, 22, 23, 24,
25, 33, 35, 36, 37, 38,
39, 40, 41, 42, 44, 47,
48, 51, 52, 54, 64, 83,
88
Ankara, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13,
14, 16, 18, 19, 20, 21,
23, 24, 25, 26, 27, 29,
30, 32, 33, 36, 38, 39,
40, 41, 42, 43, 44, 46,
47, 48, 50, 52, 53, 73
Arabistan, 32, 45, 54, 55, 64
Argaios, 80
Arzava, 22, 25

Asur, 7, 13, 14, 16, 37, 40, 41,
47, 60
Asuvan, 61
Asya, 16, 32, 35
Augustus, 62
Avrupa, 35, 64

B

Babanomos, 69
Babil, 33, 46, 52
Bizans, 9, 13
Bodrum, 52, 75
Borchardt, 33
Brindizi, 63
Britanya, 64
Büyük İskender, 13
Büyük Menderes, 6, 78
Byzantion, 9
Byzantion, 74
Byzas, 9

Ç

Çanakkale, 11, 12, 22, 53, 54
Çin, 16

D

Delta, 58
Demeter, 60
Deniz kavimleri, 25, 26

Diakopene, 69

Dicle, 5, 30, 31, 46, 78

E

Ege Göçleri, 23, 24, 25, 48, 50

Ekweşler, 24

Ellsworth Huntington, 17

Ephesos, 74

Eratosthenes, 60

Euphrates, 65, 78

F

Fenike, 43

Fenikeliler, 43

Fırat, 5, 19, 30, 32, 39, 46, 78, 79

G

Gallos nehri, 66

Galya, 64

Gaşkalar, 22, 36

Gaziura, 67, 74

Gediz, 6, 78

Geographika, 61, 64

Gregorien, 34

H

Habeşistan, 62, 63, 64

Halai, 67

Halys, 69, 78

Hatti, 25, 39

Hattuşas, 7, 74

Hayri Ertem, 52

Hepat, 42

Herakleia, 66, 74

Herodotos, 5, 17, 23, 32, 33, 52,
53, 54, 55, 56, 58, 59,
60, 85

Hierapolis, 74

Hindistan, 48, 64

Hisarlık Tepe, 11, 75

Historia, 53

Hitit, 5, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25,
36, 38, 42, 48, 51, 54, 73,
74, 75, 76, 77, 78

Hiung-nular, 17

Homer, 11, 12, 59, 85

i

İran, 5, 6, 64

İris, 67, 68, 78

İsaüricus, 62

İskenderiye, 61

İskitler, 16, 17, 59

İskitya, 18

İspanya, 64

İstanbul, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13,
29, 31, 39, 46, 47, 49,
52, 53, 56, 64, 74

İtalya, 42, 63, 64

J

Julien, 34

K

Kalpas, 66

Kaneş, 75

Karkamış, 25

Karnak, 24

Karum, 40

Kaslar, 33

Kayseri, 40, 65, 75, 76, 77

Khalkedon, 66, 75

Khiliokomon ovası, 69

Kıbrıs, 22, 25

Kızılırmak, 6, 67, 78

Kilikia, 63, 65
 Kimmerler, 17, 59
 Kizzuvatna, 36
 Kode, 25
 Kommagene, 65
 Konstantinepolis, 9
 Konstantinopolis, 10
 Küçük Menderes, 6
 Kültepe, 40, 75

L

Libya, 25, 55, 59
 Lykos, 67, 78

M

Magnesia, 75
 Makedonya, 13
 Malatya, 64, 65, 76
 Massagetler, 17
 Mazaka, 65, 76
 Megara, 9
 Melas, 78
 Melitene, 64, 76
 Memphis, 55
 Merneptah, 24, 25, 48
 Mezopotamya, 5, 18, 29, 30, 31,
 32, 35, 38, 39,
 41, 44, 46, 47,
 48, 64, 86, 87
 Mısır, 5, 19, 20, 21, 22, 23, 24,
 25, 26, 32, 34, 35, 37, 38,
 44, 48, 52, 54, 55, 58, 62,
 64, 84
 Mitanni, 19, 33, 49
 Muvattali, 19, 21
 Mylasa, 76

N

Neapolis, 63
 Nikeia, 76
 Nikomedia, 66, 76
 Nil, 5, 32, 33, 34, 35, 38, 54, 55,
 56, 57, 58, 63, 79
 Nysa, 62, 76

O

Okeanos, 56, 57
 Orta Asya, 16, 30, 49

P

Paphlagonia, 67
 Perikles, 52
 Pers, 13, 16, 18, 23, 53
 Pessinus, 76
 Pimolisene, 69
 Pontos, 61, 62, 65, 67
 Populania, 63
 Psillis, 66
 Publius Servilius, 62
 Puteoli, 63
 Pyramos, 63, 79

R

Ra, 25
 Rodos, 22
 Roma, 5, 9, 42, 62, 63
 Rukkular, 24
 Rusya, 18, 52

S

Sakarya, 66, 79
 Sangarios, 66, 79
 Sicilya, 64
 Sinop, 63, 77
 Sinope, 77

Sirus, 33, 34
Sparta, 21
Strabon, 56, 62, 63, 64, 65, 66,
67, 68, 88
Suan, 16
Suriye, 6, 19, 20, 46, 47, 48, 49,
52, 84
Sümerler, 29, 31, 46
Synnada, 77

Ş

Şartamhari, 39
Şekeleşler, 24
Şerdanalar, 24
Şuppiluliuma, 20, 48

T

Themiskyra, 67, 77
Thukidides, 23
Tralles, 62, 77
Troia, 10, 77
Troya, 10, 11, 12, 21, 22, 23, 53,
74, 77
Troyalılar, 10, 11, 12, 21, 22
Turioi, 52
Turşalar, 24
Tuşpa, 7
Tyre, 13, 14

U

Ugarit, 20, 22, 23
Urartu, 6, 7, 14, 16, 37
Urhi-Teşup, 21

V

Van Gölü, 6
Vavaşlar, 26

Y

Yeşilırmak, 6, 67, 78
Yıldırım Bayezit, 14
Yunanistan, 18, 22, 42, 43, 44,
48, 64

Her tarihi olayın cereyan ettiği bir mekan vardır. Her medeniyet, bir zemin üzerinde kurulur. Zeminin doğal şartları, üzerinde kurulan medeniyetin yayılıp genişlemesinde veya dağılıp yok olmasında en önemli rolü oynar. İklimi elverişli, toprakları verimli, akarsuları bol, yeraltı kaynakları son derece zengin bir coğrafi sahada kurulan herhangi bir siyasi teşekkülün gelişip serpileceği muhakkaktır. Başka bir tabirle, coğrafi faktörler, olumlu yada olumsuz yönden tarihi olayları etkilemektedir. İşte, coğrafi faktörlerin tarih ilmine etkilerini inceleyen bilim dalına “TARİHİ COĞRAFYA” denir.

Biz, yapmış olduğumuz bu çalışmada, coğrafyanın tarih ilmi içerisindeki yerini ve rolünü, Eskiçağ coğrafyacılarının eserlerinden vermiş olduğumuz örneklerle gözler önüne sermeye çalıştık.

EKİN Basım Yayın Dağıtım

Şehreküstü Mah. Cumhuriyet Cad.
Durak Sk. No: 2 Osmangazi / BURSA
Tel.: (0224) 220 16 72 - 223 04 37
Fax: (0224) 223 41 12
e-mail: info@ekinyayinevi.com

Bu kitabın bandrol seri numarası
THG-FAB 993192-994391
arasındadır.

Sipariş

www.ekinyayinevi.com

9786055335700